

**EGY TUDÓS-LELKÉSZ HELYE A VÁROSI POLGÁRI KÖZÖSSÉGBEN:
BÉL MÁTYÁS ÉS A POZSONYI EVANGÉLIKUS TÁRSADALOM
(FORRÁSKÖZLÉS ÉS TANULMÁNY)¹**

TÓTH ÁRPÁD

Az utóbbi évtizedekben jelentősen kiszélesedett a Bél Mátyás tevékenységére irányuló történeti kutatás, ami a pozsonyi polihisztor sokirányú életművével magyarázható; azzal, hogy számos diszciplína – a történet-, a nyelv-, a földrajz- és a néprajztudomány mellett az agrár-, az oktatás-, a sajtó- és a teológiatörténet – saját előzményeit keresve szembesül Bél munkásságával. Szerzteágazó művelődéstörténeti szerepét híuen érzékelteti, hogy Kosáry Domokos monográfiájában a 18. századi magyar szellemi élet szereplői közül csak Kazinczy Ferenc és Révai Miklós nevének említése előzi meg a pozsonyi evangélikus tudósét.²

A Béltre vonatkozó szakirodalom áttekintését néhány éve Tóth Gergely alapos munkával végezte el.³ Az általa összegyűjtött könyvészeti anyagot és az azóta napvilágot látott munkákat alapvetően négy tematikai-műfaji irányba sorolhatjuk. Kutatástörténeti szempontból a forráskorpusz feltárására törekvő munkák a legfontosabbak, amelyek közül Bél kézirat-hagyatékának katalógizálását, levelezésének kiadását, illetve a *Notitia* keletkezési körülményeit és a fennmaradt szövegváltozatokat rendszerező disszertációt emelhetjük ki.⁴ Az életmű megismerése és közzététele szempontjából nagy jelentőségű a számos, elsősorban helytörténeti kiadványokban megjelent részszöveg – köztük Tóth Péter fordításai Gömör vármegyéről és a bányavárosokról.⁵ A Bél tudományos szerepét a különféle tudományágak fejlődésén belül értékelő munkák feldolgozására egy rövid közlemény keretében nem vállalkozhatunk, csupán jelezzük, hogy a szakirodalomból a tudományszervező, az újságalapító, az iskolareformáló, a lelkész és a tudós Bélről igen gazdag kép bontakozik ki.⁶ Végül a Bél életművének hátterét adó közeg – a tudós kapcsolathálója – feltérképezésére törekvő, illetve ehhez forrásanyagot kínáló publikációk emelendők ki, amely kutatási irányhoz jelen tanulmány is csatlakozni igyekszik.

Ez utóbbi kutatási terület azért érdemel különös hangsúlyt, mert Bél esetében kiemelkedően nagy szerepet játszik a vele kapcsolatot tartó pályatársak és az őt és/vagy munkásságát bármely módon támogatók körének tisztázása. A 18. század második negyedében ugyanis páratlan, hogy az ő helyzetében lévő személy egyáltalán vállalkozhatott egy olyan nagyszabású munka elvégzésére, amely az ország

¹ A tanulmány alapjául szolgáló kutatást az MTA Bolyai János Ösztöndíja támogatásával végeztem. A Pozsonyon kívüli rokoni relációk azonosításához az OTKA 83731. sz. kutatási projektje keretében összegyűjtött és rögzített polgárkönyvi adatbázist használtam fel.

² KOSÁRY 1983.

³ TÓTH G. 2007a, 13–23.

⁴ SZELESTEI 1984; BÉL 1993; TÓTH G. 2006; TÓTH G. 2007a.

⁵ BÉL 1992; TÓTH P. 2004; TÓTH P. 2006.

⁶ Néhány fontos példa: MARKUSOVSKY 1896; SCHRÖDL 1906; ZOMBORI 1984; SZELESTEI 1989; CSEPREGI 2000.

egészének földrajzi–történeti felmérését tűzte ki céljául. Munkaköre – tanári, majd 1719-től 1749-ig viselt lelkészi állása – alapján rendszeresen Pozsonyban kellett tartózkodnia,⁷ miközben az őt érdeklő adatokról országos gyűjtést végző intézmény nem létezett, és az alig néhány évtizede visszafoglalt ország újjászervezése is a kezdeteknél tartott. Másrészt protestáns lelkészként a *Carolina Resolútiók* korában Bél egy háttérbe szorított felekezeti kisebbség tagjaként, sőt annak gyanakvást keltő, hangadó szószólójaként tarthatta számon a katolikus politikai-társadalmi elit, ráadásul a hallei pietizmust közvetítő felfogása még saját egyházában is megosztó személyiséggé tette. A kutatómunkájával szembeni ellenállás nem merő spekuláció, konfliktusairól számos forrás beszámol.⁸ Mindezeket figyelembe véve aligha szorul magyarázatra, hogy a páratlan szellemi életmű sikeres megvalósulása mögött ne csupán egy rendkívüli személyiséget, hanem együttműködő és jóakaró, illetve befolyásos és tekintélyes személyek sorát lássuk.

Kapcsolathálójának amorf alakzatán belül ma már jól látszik három (részben egymással egybeeső) csoport. Egyrészt Kincses Katalin és Tóth Gergely kutatásainak köszönhetően egy sor olyan személyt tudunk azonosítani, akik a *Notitia* összeállításához adatokat szolgáltatottak Bélnak, vagy egyenesen nyers szövegeket küldtek neki. Ebben a körben legnagyobb súllyal protestáns értelmiségieket (lelkészeket, tanárokat) találunk, de akadnak katolikus tudósok, illetve földbirtokosok, megyei tisztviselők is. Az adatszolgáltatókon kívül rálátunk valamelyest azokra a korabeli politikai elit legmagasabb rangú tagjai felé mutató hierarchikus viszonyokra is, amelyeknek révén egyáltalán engedélyt kaphatott munkájára, majd műveinek kinyomtatására.⁹ Másrészt ismerjük Bél besztercebányai, majd pozsonyi diákjainak névsorát, akiknek egy részével végzésük után is kapcsolatot tartott egykori professzoruk – többek közt kutatómunkája kapcsán.¹⁰

A Bél háttérét adó társadalmi hálónak ez azonban csak néhány szelete. Elméleti síkon is felvetődhet a kérdés: a hivatali teendői miatt Pozsonyhoz kötött lelkész vajon milyen kapcsolati csatornák révén férhetett hozzá az ország távoli területeit érintő tudáshoz. Nem vitatva, hogy az anyaggyűjtés tetemes része egykori tanítványainak – költséges, legalább részben általa finanszírozott – utazásaihoz kapcsolódott, amelynek során az utóbbiak felkereshettek ilyen vármegyéket és városokat, és valószínűsítve, hogy a rendi társadalom csúcsán álló, Pozsonyban megismert rangos személyek közvetítése is komoly szerepet játszott, az alábbiakban a legszélesebb értelemben vett rokonság súlyát mérlegetem.

Tanulmányomban azt próbálom meg bizonyítani, hogy Bél mennyire mélyen beágyazott volt korának evangélikus polgári társadalmába. Ez utóbbi ráadásul több irányba is nyitottnak bizonyult: a polgári foglalkozású közösség a – születés szerinti, affinális és rituális¹¹ – rokoni hálózata révén a rendi elit középső rétegét adó

⁷ Vö. TÓTH G. 2007a, 65.

⁸ TÓTH G. 2007a, 131–133, 146–147.

⁹ Vö. KINCSES 2001; TÓTH G. 2007a, 74–115.

¹⁰ TÓTH G. 2007b; TÓTH G. 2009.

¹¹ A rokoni viszonyok kategóriáiról, típusairól pl. FARAGÓ 2000.

hivatalviselő nemességhez, illetve a protestáns értelmiséghez kapcsolódott.¹² Másrészt Pozsony városfalait átlépve a korszakban meghatározó evangélikus központokra – Sopronra, Győrre, a bányavárosokra, a felső-magyarországi lutheránus közösségekre, továbbá Bécsre – is kiterjedt ez a kapcsolatrendszer.¹³

Az alábbiakban előbb Bél rokonságát vizsgálom meg, majd a házassági tanú szerepvállalásán keresztül rekonstruálom, hogy kik kérték fel ilyen patrónusi szerepre, és kikkel együtt látott el ilyen feladatot. A forrásként felhasznált egyházi anyakönyvekből alapvetően formális kép bontakozik ki, hiszen e viszonyok minősége – intenzitása, funkcionális jellege, szimmetriája, dinamikája – nem állapítható meg. Nem tudunk megalapozott állítást megfogalmazni például arról, hogy Bécsben élő, kereskedő foglalkozású távoli rokonát számon tartotta-e, valaha is megkereste-e bármilyen ügyben (például szívességet kérve) akár személyesen, akár közvetítők révén, és hogy mit gondolt róla. Azt sem tudjuk, hogy a házassági szertartásokon viselt közös tanú szerepből mennyire következtethetünk akár a vőlegény, akár a menyasszony, akár a többi tanú felé közeli kapcsolatra. A tanúk felkérésének rendje jól láthatóan szabályokat követett, Pozsonyban például jellemzően a házassalókkal rokon nemzetségek legrangosabb férfijai (sógorok, nagybácsik) vagy a gyülekezet vezetői közül választották őket. A kapcsolatok jellegére irányuló kérdések megválaszolására személyes források – a kor realitása szerint leginkább a levelek – lehetnének segítségünkre, amelyek azonban véletlenszerűen és gyér számban maradtak ránk. A pietista lelkészértelmiség levelezését bemutató kiadványból kiderül, hogy e levelekben szokás volt rákérdezni a közös ismerősök hogylétére, ami felületesen ugyan, de a kapcsolatháló rekonstruálását segítheti. Ezek az utalások ugyan többnyire a literátus (rendi-foglalkozási) körön belüli személyekre vonatkoznak, ám Pozsony esetében előfordul az is, hogy a líceum orosz földre vándorolt egykori rektora levelében a gyülekezet világi vezetői iránt is érdeklődik, illetve nekik küldi üdvözlését.¹⁴

¹² TÓTH Á. 2012.

¹³ TÓTH Á. 2014b.

¹⁴ A Johann Christian Büttner 1710-ben írott levelében (CSEPREGI 2000, 91–94.) megemlített személyek közül Johann Christoph Burgstaller (?1650–1730), Wolfgang Andreas Rössler (?1749–1714) és – a Csepregi által nem azonosított Dümbacher, teljes nevén: – Johann Christian Dümbacher (?1645–1712) mind a városi tanács evangélikus tagjai voltak már Büttner pozsonyi éveiben is. Közülük Rössler ügyvéd, a másik kettő polgári foglalkozását tekintve kereskedő: Dümbacher 1699-ben alapító tagja a városi kereskedő testületnek, a vaskereskedő Burgstaller pedig 1702-ben csatlakozott (FORBÁT 1930, 345–346.). A gyülekezeti felügyelő tisztséget Rössler 1685–1713, Burgstaller 1713–1716 között viselte. (SCHRÖDL 1906, I. 498.) Itt jegyzem meg, hogy a tanulmányban említett születési, házassági és haláladási adatok saját anyakönyvi kutatás eredményei, és mivel a pozsonyi német evangélikus gyülekezet matrikuláihoz többnyire jó minőségű mutató is készült, csupán az évszámokat közlöm; pontosabb dátumokat csak azokban az esetekben adok meg, amikor nem áll rendelkezésre mutató. A kérdőjellel megjelölt éveknél a haláladási életkorból következtettem vissza a születési dátumra.

Bél Mátyás rokonsága

Bél rokonságáról több mint száz éve nem tettek közzé újabb adatot. Származásáról és egyes leszármazottairól már Johann Samuel Klein közölte az alapvető tényeket 1789-ben, majd Haan Lajos 1879-ben kiadott műve megnevezi feleségét és apósát is, illetve munkája végén, mintegy érdekességképpen felsorolja öt túlélő gyermekeit, és megadja azok társadalmi státusát.¹⁵

Innen tudjuk, hogy Bél Mátyás 1684-ben azonos nevű apja és Cseszneky Erzsébet gyermekeként látta meg Ocsován a napvilágot, ahol apja mészáros mester volt. Származásával kapcsolatban ennél többet nem sikerült kiderítenünk, mint ahogy házasságáról sem, amelyet 1710-ben, tehát még Pozsonyba érkezése előtt kötött Susanna Herrmannal.¹⁶ Az esküvőre nyilván Besztercebányán került sor, tekintve, hogy ebben az időszakban Bél az ottani evangélikus iskola konrektora volt, és apósa, Andreas Herrmann is ott működött polgári jogú patikusként, ám az ottani evangélikus gyülekezet anyakönyve feltehetően elveszett.¹⁷

Figyelemre méltó, hogy házassága révén Bél mennyire értékes rokonsághoz jutott. Sógora az a – szintén a hallei egyetemről érkezett – Andreas Herrmann (1693–1764) orvos, aki Nógrád vármegye tisztí orvosi tisztségét töltötte be, de később Moson vármegye választotta meg erre a tisztségre, nyilván nem függetlenül attól, hogy rendszeresen Pozsonyban tartózkodott.¹⁸ Ez utóbbit látszik igazolni, hogy három gyermekét is Pozsonyban keresztelték meg – mint ahogy a csecsemőként elhunyt gyermekek eltemetésére is itt került sor.¹⁹ A legifjabb gyermek mellett maga a sógor, Bél vállalt keresztapaságot, míg a legidősebbnek a szintén Pozsonyban élő Jeszenák János ügyvéd – Pálffy János nádor későbbi jószágigazgatója – volt a keresztapja,²⁰ a középsőnek pedig Mathias Marth lelkész, illetve Tobias Schneider, az akkor éppen zajló országgyűlésen részt vevő selmecbányai követ.

Nem kevésbé érdekes, hogy az ifjabb Andreas Herrmann későbbi házassága révén kikkel került rokoni kapcsolatba Bél. Herrmann (ismeretlen időpontban) azt a Maria Elisabeth Leidenfrostot vette feleségül, aki az 1724-ben fiatalon elhunyt

¹⁵ KLEIN 1789, 38–39, 42–44; HAAN 1879, 72–73.

¹⁶ A tanulmányban szereplő polgári kötődésű, evangélikus személyeket alapértelmezésben németes névalakot használva említem. Ez a gyakorlat elűt a Magyarországon bevett gyakorlattól, igazodik viszont az utóbbi évtizedekben terjedő felfogáshoz, amely a német polgárságot – annak *Hungarus* identitását kétségbe nem vonva – anyanyelvének megfelelően németnek tekinti, és nem próbálja utólag „elmagyarosítani”. A német névalak használatától az alábbiakban csak a közismertek (köztük Bél), valamint a magyar nemesi közélethez kötődő személyek esetében térek el.

¹⁷ A szakirodalomban inkább a Herrmann névalak terjedt el, ám Bél kézírásával az anyakönyvekben következetesen a Herrmann alakot találhatjuk.

¹⁸ A két Andreas Herrmann életútjához: SZINNYEI 1891–1914, IV. 766–767.

¹⁹ Elisabeth Charlotte (1727–1727), Andreas (1728–1728) és Johann Andreas (1733–1733). Anyjuk, Elisabeth Leidenfrost 1741-ben bekövetkezett halála idején 49 esztendő volt, így hihetőnek tűnik, hogy valóban nem szült több gyermeket 1733 után.

²⁰ A Jeszenák fivérek (Pál és János) a pozsonyi gyülekezetben játszott szerepéről és a Pálffyakhoz fűződő kapcsolatukról lásd: TÓTH Á. 2012, 267, 270, 273, 276.

Johann Andreas Kastenholz soproni lelkész özvegye volt.²¹ A Kastenholz–Leidenfrost házasságából származó gyermekek közül kettőnek a további sorsát ismerjük. Egyikük Ehrenreich Wilhelm Kastenholz (1722–1779), aki Pozsonyban működött orvosként, és 1746-ban az egyik legrangosabb evangélikus jogász, – a Batthyány grófok jogügyeit képviselő és királyi ügyészi tisztséget betöltő – Zsitkovszky István Christina Theresia nevű lányát vette feleségül.²² Ezen az úton olyan fontos családokkal és személyekkel került rokoni kapcsolatba Bél, mint a Pozsonyban négy nemzedéken keresztül városvezető tisztséget betöltő, nemesített polgár rendi státuszú patikus Kochmeister família (Kastenholz doktor anyósa Georg Kochmeister városi tanácsnok lánya volt), illetve az éppen ekkoriban nemesített Frendel atyafiság. Christina Theresia nővérét ugyanis az a Georg Cornel Frendel pozsonyi ügyvéd – egyben a Zichy grófok *plenipotentarius* – vette feleségül még 1744-ben, akinek apja, Georg Gottlieb Frendel (?1689–1761) még szücsmesterként lett előbb városi kamarás, majd került be 1732 körül a városi tanácsba, és részesült 1741-ben a nemesítés királyi kegyében. A másik Kastenholz-gyermek, Maria Anna Josepha pedig 1737-ben Pozsonyban ment férjhez egy evangélikus bécsi nagykereskedőhöz, Peter Kutzerhez. Kutzert gazdaságtörténeti szempontból nem tudjuk megítélni, befolyásának súlyára és kötődésére viszont következtethetünk abból, hogy az esküvőn két pozsonyi lelkész (Johann Andreas Rabbacher, valamint a magyar–szláv egyházat vezető Elias Miletz) vállalta a tanúságot. Az is a magas presztízsét bizonyítja, hogy amikor a házaspár fia, Andreas Kutzer 1769-ben megnősült – egyébként elsőfokú unokanővérét, Katharina Theresia Kastenholzot vette el –, Drozdik János, az evangélikus egyház az Udvari Kancelláriához delegált ágense is a tanúk között szerepelt.²³

A Kastenholz-rokonság tehát a kezdetektől kedvező háttérrel nyújthatott Bél számára, aki feltehetően kívülállónak számított a pozsonyi közösségben és az evangélikus polgárság csúcán lévő családok szemében, ám az évtizedek multával ezen a vonalon egy sor további rokoni kapcsolata épült ki, amely utat nyitott számára a bécsi és pozsonyi világi elit irányába.

Szintén házassága révén került rokoni kapcsolatba Bél az egyik legtekintélyesebb pozsonyi tőzsérfamíliával. Sógornője, Anna Katherina Herrmann (?1697–1741) 1717-ben ment férjhez Mathias Pauer polgári mészáros mesterhez (1688–

²¹ A soproni evangélikus egyház anyakönyvei (MOL Filmtár, A. 2701. tekercs): Kastenholz házassága: 1713. jún. 20., halála: 1724. nov. 12. Innen derül ki az is, hogy Kastenholz apósa Valentin Leidenfrost kőszegi kereskedő volt. Herrmann házasságkötésére nincs adatunk; logikusan az özvegy lakhelyén, Sopronban kellett volna sorra kerülnie az esketésnek, de a helyi anyakönyvben nincs ennek nyoma, mint ahogy Pozsonyban sem. Szóba jöhet még a vőlegény vagy a menyasszony származáshelye (Besztercebánya, ill. Kőszeg), de ezekből a városokból nem maradt fenn ebből az időszakból anyakönyv.

²² Kastenholz doktor 1751-ben, két évvel Bél halála után nemesi rangemelésben is részesült, ami ritka, ha nem is páratlan királyi kegynek számított evangélikus honoráciorok esetében. (SZINNYEI 1891–1914, V. 1150–1151; vö. *Királyi Könyvek* 42, 239–241.) Zsitkovszkyról lásd: TÓTH Á. 2012, 268, 271–273.

²³ A két Kutzer nősülésére lásd: Pozsonyi ev. ház. akv. 1737, 1769.

1758). Pauer rangjára nem csak abból következtethetünk, hogy utóbb tagja lett a (Pozsonyban 100 tagú) választott polgárságnak, hanem hogy betöltötte a gyülekezet pénzkézeltéséért felelős kincstárnoki (*Kirchenvater, Curator*) tisztséget is, ráadásul a 18. században egyedüli olyanként, aki egyfolytában egy évtizednél hosszabb ideig – 1740-től legalább 1754-ig, de talán egészen haláláig – viselte ezt a posztot. A gyülekezetben, amelyben számos rangos és vélhetően tehetős személy (nemes ügyvédek, kereskedők, tőzsérek, ötvös mesterek sora) is tag volt, a kincstárnoki poszt nyilván bizalmi pozíciónak számított, így valószínűsíthetjük, hogy Pauer kiemelkedő tekintélyt tudhatott magáénak a német evangélikus közösségben. Egy másik szempontból azt hangsúlyozhatjuk, hogy az 1740-es években a pozsonyi német evangélikus gyülekezetben a legfontosabb vezető tisztségek közül kettőt egymással sógori viszonyban álló személyek – a második, majd 1744 (Rabbacher külföldre távozása) óta első lelkészként esperesi rangú²⁴ Bél és a kincstárnok Pauer – töltötték be. (A harmadik csúcspozíciónak tekinthető felügyelő tisztséget felváltva a városi tanács evangélikus tagjai töltötték be.²⁵) Pauer posztjával kapcsolatban az is említésre méltó, hogy korábban szintén gyülekezeti kurátorként működött azonos nevű apja (1729–1731 körül) is, továbbá Mathias Wagenhüttner választott polgár és tímár mester (1715–1723 között), aki Pauer előző felesége, Maria Barbara Wagenhüttner révén volt közeli rokona.

A Pauer família helyzetének megértéséhez figyelembe kell vennünk, hogy a 18. század legnagyobb részében a marhakereskedelem jelentette az egyik legfontosabb jövedelemforrást Pozsonyban, és hogy ezt a tevékenységet jellemzően társaságokban szerveződött mészárosok folytatták. Ismeretes, hogy a 18. század közepe a magyarországi szarvasmarha nyugati kivitelének további bővülését – egyúttal az exporton belüli vezető szerepének megerősödését – hozta, és hogy ennek bonyolítóit jórészt a nyugati határszél térségének kereskedői társulatai voltak.²⁶ E rendszerben a pozsonyiak erős érdekeltségére utal, hogy a mészárosok – minden más polgári foglalkozástól eltérően – két szakmai közösségbe szerveződtek, amelyeket azonban gyakran nem céhként, hanem *Compagnie* néven említenek a források, és amelyeket egymástól „régebbi”, illetve „újabb” (*ältere* és *jüngere*) jelzővel különböztettek meg.²⁷ Noha a dinasztia tagjai már az 1670-es években jelen voltak a városban, igazán a 18. század első felében lehettek a Pauerek a régebbi pozsonyi társulat

²⁴ A pozsonyi evangélikusok két gyülekezetet alkottak: a németet, amelynek egyszerre három és a közös magyar–szlávot, amelynek egy lelkésze volt. Pozsony város a Dunáninneni Evangélikus Egyházkerületen belül önálló esperességet (*senioratus*) képezett, amelynek élén mindig a rangidős német lelkész állt. A líceum monográfusa, Schrödl, amikor Bél Pozsonyba érkezésének körülményeit leírva úgy fogalmaz, hogy „a pozsonyi hívek, hogy őt megtarthassák, azt az ígéretet tették neki, hogy a mint a *legelső* (kiemelés: T. Á.) lelkészi állomás náluk megürül...”, nyilván az időben, nem pedig a rangban első jelentésre gondolt. Bél az esperesi tisztséget csak 60 éves korában, a két előtte hivatalba lépett lelkész – Andreas Rabbacher (1712–1744) és Mathias Marth (1721–1734) – után, 1744-ben nyerte el.

²⁵ Névsorukat lásd: SCHRÖDL 1906, I. 498–499.

²⁶ EMBER 1989, 658–659.

²⁷ SPIESZ 1978, 26–27, 218–228.

meghatározó tagjai. Ekkoriban bizonyos időszakokban egyszerre négy-öt Pauer nevű mészáros mester is működött Pozsonyban, és az említett Mathias Pauer apja egy ideig a városi kamarás tisztségét is betöltötte.²⁸ A tekintélyes bányavárosi patikus Andreas Herrmann egyik veje tehát mészáros mester fia, a másik maga mészáros. Ezt figyelembe véve más hangsúlyt kap Bél származása is: apja talán nem pusztán paraszti sorban élő kézműves mester volt – ahogyan az életrajzokban rendre említik²⁹ –, hanem elképzelhető, hogy a marhahajtás rendszerébe maga is bekapcsolódott.

Különös viszont, hogy a Bél-sógor Mathias Pauer egyenes ági leszármazottai között inkább kereskedő testületi tag vaskereskedőket vagy orvosokat találunk, ami azt sejteti, hogy a marhakereskedelem terének fokozatos beszűkülésével a család igyekezett a státuszának megőrzését jobban szolgáló megélhetés után nézni. A kiterjedt családfán belül éppen ezen az ágon jelennek meg az orvosi végzettséget szerzett családtagok Mathias két fia, Samuel (1720–1759) és Christoph Andreas (1724–1770), valamint az előbbi fia, Christoph Wilhelm (1758–1807) személyében; az ő életútjuk alakulása aligha független a gyógyító foglalkozásokat követő Herrmann-rokonság mintaadó hatásától.³⁰ Mathias Pauer harmadik (felőtt kort megélt) fia, Andreas (1730–1796) viszont kereskedőnek tanult, és a pozsonyi kereskedő testület tagjaként folytatott selyem- és posztó-, később vaskereskedést, és e tevékenysége alapozhatta meg tekintélyét, amely alapján nagyapja és apja után ő is tagja lett a választott polgárságnak.³¹ Bél Mátyás szempontjából azt is érdemes figyelembe venni, hogy Mathias Pauer lányait szintén rangos polgárcsaládokból származó kereskedők vették feleségül. Anna Susanna Pauernek (1718–1800) 1742-ben Mathias Hagen (1715–1767) vaskereskedő (későbbi választott polgár) lett a férje, akinek – eredetileg szintén tőzsér – családját többszörös rokon kötelék fűzte a Pauerekhez, és akiknek családjának egyik ágát 1712-ben nemesi rangra emelte az

²⁸ Az utolsó ilyen vezetéknevű tőzsér, a sulzbachi térségből bevándorolt Johann Pauer (?1720–1792), akit 1753-es pozsonyi nősülése idején *Fleischhacker und Viehhändler* státussal irt le a házassági anyakönyv, első pillantásra nem tűnik rokonnak, noha presztízse (a század második felében ő volt a legnépszerűbb keresztapa az evangélikus közösségben 234 felkéréssel), választott polgári rangja és foglalkozása ezt sugallja. TÓTH Á. 2014a. Bár a Pauer az egyik leggyakoribb név Pozsonyban, figyelemre méltó, mivel talán szintén a rokonság széles dimenzióiról vall, hogy Sopronban is élt egy több nemzedéken át mészáros foglalkozást űző Pauer nemzetség a 18. században, amelynek egyik – történetesen szintén Mathias nevű – tagja Pozsonyban tanúskodott egy oda vándorolt soproni születésű férfi esküvőjén. (HÁZI 1982, I. 72–73. Christoph Gottlieb Schneller esküvője: Pozs. ev. ház. 1771.)

²⁹ Pl.: Tarnai Andor bevezető tanulmánya. Lásd: BÉL 1984a, 10; Wellmann Imre bevezető tanulmányát lásd: BÉL 1984b, 5.

³⁰ Német tanulmányaikra: Samuel Pauer 1741-ben a hallei egyetem orvostanhallgatója lett (TAR 2004, 146.), öccse, Christoph Andreas pedig 1760-ban az erlangeni egyetem szerzett orvosdoktori fokozatot, miután előtte már helmstedti egyetem diákja is volt. (TAR 2004, 76.)

³¹ Forbát szerint Andreas Pauer selyem- és posztókereskedő volt (FORBÁT 1930, 359.), a gyülekezeti matrikulái viszont legkésőbb 1785 óta vaskereskedőként említik. Habár leszármazottairól a kereskedői testület forrásanyagát feldolgozó Forbát nem tud, a házassági anyakönyvek szerint fia (Andreas) és unokája (Andreas Joseph) is polgári címmel rendelkező kereskedőként élt a városban.

uralkodó.³² A kisebbik lány, Maria Katherina (1733–1806) pedig ugyan Johann Adam Habermayer személyében egy nemesített győri tőzsérhez ment férjhez, de az ő fiaik, Daniel Habermayer patikus (?1764–1812) és Mathias Habermayer nagykereskedő (1764–1844) – mindketten pozsonyi választott polgárok – szintén elhagyták a család régi mesterségét.³³

Ha nem is közvetlenül felesége testvérei révén, de egy távolabbi rokoni fokon további fontos pozsonyi személyek voltak Bél rokonai. Vélhetően ehhez a családhoz tartozott ugyanis az a Maria Elisabeth Herrmann, akinek a besztercebányai Johann Karl Tutzenhaler volt a férje, és akinek két lánya is Pozsonyban nősült: Maria Elisabeth Tutzenhaler (?1724–1753) 1748-ban a líceumi subrektorhoz, Johann Christian Rösslerhez ment feleségül, húga, Anna Sophia (?1734–1802) pedig 1766-ban Michael Gottlieb Häusler polgári posztókereskedőhöz.³⁴ Ilyenformán, ha feltételezésünk helyes, újabb, házassági kapcsolattal szentesített szövetség kötöttet a bányavárosi és a régi pozsonyi polgárság között (Rössler apja a választott polgárságba is bekerült lakatos mester volt a koronázó városban). A rokonság vélelmezése mellett fontos érv lehet, hogy az 1748-as esküvőn a menyasszony mellett nem más tanúskodott, mint Bél, valamint Herrmann és Kastenholz orvosok.

Itt kell megemlíteni végül, hogy Bél pozsonyi hivatali ideje alatt több olyan esetet ismerünk, amikor besztercebányai gyökerű személyek megtelepedtek és/vagy megnősültek Pozsonyban. Ezekben az esetekben rokoni viszonyt nem tudunk ugyan bizonyítani, Bél személyes érintettsége mégis valószínűsíthető. Ez nem csak az 1721-ben Pozsonyban esküdt, besztercebányai születésű és illetőségű pékmester, Alexander Hochhauser esetében mondható el, akinek Bél volt az egyik házassági tanúja. A nemesi jogállású selmecbányai (ám Besztercebányán született) kereskedő, Johann Gottfried Kraudy a pozsonyi Georg Mader kereskedő lányával kötött

³² Johann Pauer (?1661–1731) mészáros és Maria Hagen esküvőjére 1689-ben, egy másik – először 1695-ben nősült – Johann Pauer mészáros és Anna Susanna Hagenére 1705-ben, David Pauer (?1690–1759) mészáros és Sophia Hagen esküvőjére 1717-ben került sor. Mathias Hagen és David nevű öccse családjának nemesítésére: *Királyi Könyvek* 29, 396. David Hagen fia, Georg David magásra jutott a rendi hierarchiában: Kassára költözve és ügyvédi végzettséget szerezve Abaúj vármegye ügyészi tisztségét töltötte be. A kassai német ev. egyh. halotti anyakönyve alapján 1791. máj. 4-én halt meg. Esküvőjének adatait nem ismerjük, gyermekeit viszont 1752-ben és 1755-ben ugyanebben az egyházban keresztelték. Az anyakönyv digitalizált változatát lásd: <https://familysearch.org/search/collection/1554443> (2014. október 14).

³³ A Habermayerekről TÓTH Á. 2009, 187–189. Maria Katherina portréja: Uo.: Függelék, 10. kép.

³⁴ A nemes Tutzenhalerek Pozsonyban aranyművesként, Besztercebányán patikusként, Eperjesen kereskedőként, katonatisztként, Kassán kelmefestő mesterként fordulnak elő a 18. században, és emellett Szentgyörgyön és Késmárkon is találunk ilyen nevű rokont. A pozsonyi Rössler polgár-család tagja egy Heidelberg térségéből érkező testvérpár, Johann lakatos (a líceumi tanár apja) és Johann Georg asztalos, akik 1719-ben, ill. 1730-ban nősültek a koronázó városban, de gyanítható, hogy az ő rokonuk az a Wolfgang Andreas Rössler ügyvéd, városi tanácsnok és gyülekezeti felügyelő (1685–1713) is, aki az evangélikusok jogvédelme ügyében az 1690-es évektől rendszeresen fellépett a kormányzatnál. (SCHRÖDL 1906, 286–287, 323–324, 498.) A Häusler nemzetség első pozsonyi képviselője, Michael Gottlieb 1728-ban nősült; az ő fia a Hermann-rokon lányt elvevő Michael Gottlieb, ez utóbbi fia pedig, Johann Georg – mindketten testületi kereskedők –, aki szintén Pozsonyban házasodik 1796-ban. (FORBÁT 1930, 350, 358, 376.)

frigye esetében is jutott szerep Bélnek: nem csupán ő esketett, de a vőlegény őt kérte fel egyik tanújának.³⁵ Bár Bél halálát követően történt, a két besztercebányai nemes Breuer fivér 1751-ben Pozsonyban kötött házassága mögött is a lelkészhez (is) kötődő hálózat állhatott, ugyanis közülük az ifjabb, Samuel Breuer (?1726–1769) – Liptó vármegyei tiszti orvosa – tisztsége révén bizonyára kapcsolatban állt a besztercebányai Herrmannokkal.³⁶ Utolsó példaként a Pozsonyban 1771-ben nősült, és ott le is telepedett, nemes Johann Clement kereskedőt szükséges megemlíteni, akinek apja, Johann Selmecebányán volt kereskedő. Az ő esete azért érdekes, mert vélhetőleg rokona Bél egykori mentorának, Martin Clement besztercebányai tanácsnoknak és a szécsényi országgyűlésen városa követének, akinek fiát Bél tanította is ottani rektorsága idején.³⁷

Logikailag talán e távolabbi rokonság elé kíváncskozna, kronológiailag azonban értelemszerűen későbbi fejleménynek tekinthető Bél saját gyermekeinek kiházásítása. A tudós a szakirodalomban említett nyolc gyermeke közül az első még Pozsonyba költözése előtt született, feltehetően Besztercebányán, így – az ottani anyakönyv híján – nem tudunk pontos adatot mondani róla. A Pozsonyban született Karl Gottfried (1715. szept. 24.), Karl Andreas (1717. júl. 13.), Maria Elisabeth (1719. aug. 4.), Mathias Ferdinand (1721. dec. 1.), Johann Gottlieb (1723. nov. 16.), Maria Susanna (1725. nov. 4.), Mathias Gottfried (1728. szept. 3.) közül az első négynek Rabbacher lelkész volt a keresztapja. Figyelemre méltó viszont, hogy a keresztanyaságot – szokatlan módon – nem az ő felesége, hanem egy pozsonyi polgár özvegye, Anna Maria Kerntlerin vállalta. Bár az ő pontos viszonyát Bél családjához nem ismerjük, feltételezhető, hogy Georg Kerntler választott polgári és (1700 körül) gyülekezeti kincstárnok tisztségét is betöltő mészáros mesternek lehetett a házastársa. Ez az adat azt sejteti, hogy a frissen Pozsonyba érkezett Bél beilleszkedését a marhakereskedéshez kapcsolódó, tekintélyes mészáros segíthette, ami megerősíti a vélelmet, hogy apja több volt egyszerű falusi mészárosánál.³⁸ A három ifjabb gyermek mellett Jeszenák Pál és felesége vállalta a keresztszülőséget.³⁹

Bél Mátyás gyermekei közül Karl Gottfriedet 1717. máj. 7-én (másfél évesen, öccse születése előtt két hónappal), Mathias Ferdinandot 1721. dec. 4-én (keresztje

³⁵ A Kraudy családról lásd: GYULAI 2013, 7–24. 18. századi szerepükről és súlyukról különösen: 14–17.

³⁶ Samuel és Johann Benjamin Breuer is 1751. május 23-án nősült meg Pozsonyban.

³⁷ BÉL 1984a, 15; HECKENAST 2005, 234; TÓTH G. 2009, 161.

³⁸ Itt jegyezzük meg, hogy legalább a 17. század vége óta élt Pozsonyban egy Herrmann családnevű, polgári jogú, evangélikus mészáros nemzetség. Ennek legkorábbi ismert tagja, Leonhardt már 1701 előtt elhunyt, két fia közül az 1719-ben nősült Mathias (1690–1763) házassága révén erőteljesen a mészárosokhoz kötődött, míg öccsét, az 1723-ban kötött házassága révén a Fehér Rózsához címzett fogadó birtokába került Johann Michael (1693–1743) színesebb társadalmi hálózat vette körül. A rendelkezésre álló források alapján nem tudjuk eldönteni, hogy ez a Herrmann család rokona-e Bélnek, egyetlen kapocs köztük, hogy Leonhardt Herrmann Maria Barbara nevű lányának 1701-ben – a már említett Hagen familia egyik tagjával – tartott esküvőjén a menyasszony egyik tanúja Georg Kerntler volt.

³⁹ Ez megfelel egy Tóth Gergely által idézett levél megfogalmazásának, amelyben 1731-ben Bél „komám uramnak” szólította Jeszenákot. (TÓTH G. 2007a, 115.)

lése után 3 nappal, az anyakönyv szerint „26 és $\frac{3}{4}$ óra” hosszúságú életét lezárva), Maria Susannát 1733. júl. 27-én (nyolcadik évében) temették el. Felnőttkort megért fiai közül a lipcsei és a göttingeni egyetemen tanult Mathias Gottfried röviddel apja halála után, 1750. jún. 11-én hunyt el Pozsonyban.⁴⁰ Az életrajzi lexikonok – Szinyeyi nyomán – vele kapcsolatban feltehetően téves adatokat közölnek.⁴¹ Szinyeyi ugyanis két nyomtatásban megjelent munkáját tartja számon. Az *Institutio puerilis* című könyv 1740-ben Pozsonyban jelent meg, amikor szerinte a szerző 15 éves volt – látjuk, a valóságban csupán 12, ami még inkább kételyt ébreszthet. Hasonlóképpen gyanúra adhat okot, hogy megjelenhetett-e 1743-ban a *Dissertatio epistolica de litterarum apud Hungaros praetio* című mű, hiszen a Dissertatio műfaj az egyetemi képzés lezárásához szokott kapcsolódni, amelyre 21 éves korában nem lehetett módja, ráadásul nem világos, hogy a mű miért éppen Bécsben látott napvilágot. Az anyakönyvi bekezdés nem ad fogószót ahhoz, hogy megítélhessük tanulmányainak irányát és helyét.

Önálló egzisztencia és család megalapítására két fia esetében kerülhetett sor. Közülük Karl Andreas 1781-ben öngyilkosság során vesztette életét. Életútjáról a régebbi szakirodalom, illetve a peregrinációs adattár alapján azt tudjuk, hogy az altdorfi (1735–), a strassburgi, a jenai (1736–) és a lipcsei (1741–) egyetemen folytatott tanulmányokat.⁴² Tanulmányútjai során Párizsban is megfordult, de 1740-ben már Pozsonyban tartózkodva részt vett Mária Terézia megkoronázásán. Ezután utazott Lipcsébe, ahol aztán le is telepedett és az egyetem bölcsészettudományi karának professzoraként működött; emellett a szász fejedelmi udvar tanácsnoka volt, a királyi könyvtárat vezette, és egy tudományos lapot szerkesztett. Az ifjabb fiú, Johann Gottlieb előbb apja egykori egyetemére iratkozott be Halléban, majd orvosnak tanult Göttingenben (ott jelent meg 1747-ben disszertációja is), ezután hazatért szülővárosába, de a gyülekezeti anyakönyvben nem sikerült nyomát találni, ami azt valószínűsíti, hogy nem alapított családot, és talán később el is vándorolt Pozsonyból.⁴³ Elmondható tehát, hogy a lelkész mindhárom fia az egykor apjuk által vezetett liceumban elvégzett középszintű tanulmányok után németországi egyetemekre peregrinált, és értelmiségi tevékenységre készült, illetve azzal is foglalkozott. A fentiek alapján valószínűsíthető, habár nem bizonyítható, hogy Bél Mátyásnak nem volt férfiági leszármazottja.

Ha Bél fiai vonatkozásában a pozsonyi matrikulák nem visznek közelebb a lelkész kapcsolatrendszerének feltárásához, két nagyobbik lányának kiházasítása tovább gazdagítja a képet. Euphrosinát 18 évesen Johann Wolfgang Schröck bécsi nagykereskedő vette feleségül, akinek illetősége félrevezető lehet, ugyanis pozsonyi háttérből származott. Bél veje 1696-ben született Pozsonyban, ahol azonos nevű apja polgári cím birtokában a talányos Stadt-Koch tisztséget viselte, amely

⁴⁰ Egyetemi tanulmányait 1745-től Lipcsében, majd 1748-tól Göttingenben folytatta. (TAR 2004, 110, 251.)

⁴¹ SZINYEI 1891–1914, I. 784; HAAN 1876, 72.

⁴² TAR 2004, 55, 204, 250.

⁴³ KLEIN 1789, 43–44; SZINYEI 1891–1914, I. 777–780; TAR 2004, 110, 145.

talán a vendéglátással függhetett össze. Emellett szólhat, hogy gyermekei közül Johann Christoph Schröck (1691–1732) az Arany Rózsához címzett fogadó birtokosa volt, Maria Susanna nevű lánya (1685–?) pedig egy Tübingenből bevándorolt mészáros mester – egyúttal a Fekete Oroszlán fogadó tulajdonosa –, Mathias Krämer felesége lett. Krämernek egyébként már az apja is mészáros volt, ő maga pedig a pozsonyi gyülekezetben az egyik legsűrűbben felkért keresztapa lett, ami tekintélyét és beágyazottságát bizonyítja. Ismerjük továbbá a Schröck család egy másik pozsonyi ágát: a szücsmester és választott polgár Johann becsült életkora alapján talán az idősebb Johann Wolfgang fivére volt, fia, Johann Friedrich (1697–1731) lakatos mester pedig Bél vejének unokatestvére lehetett. A rokonságban azonosított további személyek (apósok, sógorok) szintén rangos foglalkozásokat űző és esetenként a választott polgárságba bekerült pozsonyi polgárok.⁴⁴ A Schröck-rokonság esetében annak is látszik nyoma, hogy Bél tartotta velük a kapcsolatot, legalább a formalitás szintjén. Az említett Mathias Krämer két gyermekének ugyanis a lelkész volt az egyik esküvői tanúja, 1738-ban (Maria Elisabeth férjhez menetelekor) vejével, Wolfgang Schröck nagykereskedővel együtt, 1744-ben (Johann Christoph nőülése alkalmával) pedig sógora, Mathias Pauer oldalán. Schröck tehát Bél rokonságában már a második bécsi evangélikus nagykereskedő, amivel kapcsolatban hangsúlyozni kell, hogy a korabeli császárvárosban lutheránus gyülekezet sem működhetett. Schröck azonban sikeres üzletet vezetett, legalábbis cége még 1781-ben is fennállt, ugyanis egy abból az évből fennmaradt cseh–osztrák kancelláriai készítésű lista a 28 bécsi nagykereskedés (*Niederlage*) között említi a nevét.⁴⁵

Nem kevésbé fontos Bél másik kiházasított lányának, Maria Elisabethnek 1741-ben kötött esküvője révén szerzett rokonság. Ebben az esetben egy pozsonyi kereskedő, Majthányi Dániel (?1707–1787) volt a vő, aki hosszú élete során jelentős városi tisztségeket is szerzett, előbb a választott polgárság tagjaként, később annak választott előljárójaként (*Vormund*), illetve városi kamarásként. A tekintélyes kereskedő a közeli Nagyszombatból vándorolt Pozsonyba, ahol apja, a nemesi jogállású Majthányi Miklós szintén kereskedőként élt meg, de a térség egy másik városában is jelen volt a nemzetség, ugyanis az esküvő alkalmával tanúként feltűnik Majthányi Sámuel bazini városbíró is. Az esztergomi érsek székhelyeként erőteljesen katolikussá vált Nagyszombat esetében meglepőnek tűnhet rangos evangélikus kereskedők jelenléte és polgári joga, ám találunk erre további példát is: a 18. század első felének egyik meghatározó pozsonyi evangélikus városvezető családjára, a Burgstaller szintén onnan érkezett a koronázó városba.⁴⁶ A házassági tanúk össze

⁴⁴ Az ifjabb Johann Wolfgang Schröck házassága: 1732, Mathias Krämer házassága: 1707, a megözvegyült Johann Schröck 1694-ben és 1714-ben nősült újra, Jakob Friedrich Schröck házassága: 1726, húgának házassága Johann Georg Pitropf pozsonyi mészárossal: 1723.

⁴⁵ BEER 1898, 83 (lábjegyzet).

⁴⁶ Az idősebb Johann Christoph Burgstaller (?1650–1730) és azonos nevű fia (?1674–1758) is évtizedeket töltött városi szolgálatban, és nem csupán a városi tanácsnak lettek tagjai, de hosszú időn át a városbíró és polgármester tisztséget is viseltek, valamint a gyülekezet felügyelői posztját is

tételének alább következő elemzésében Burgstalleré az egyik legsűrűbben előforduló név, ám hogy emögött egy esetleges rokonság áll a Burgstallerek és Majthányiak között, vagy egyszerűen a pozsonyi gyülekezeten belüli rang tükröződik a gyakoriságban, ezt lehetetlen eldönteni.

A fentiekben áttekintettük, hogy a házasságok révén és az így szerzett hozzátartozók vérségi kötelékei útján meddig terjedhetett Bél széles értelemben vett rokonsága Pozsonyban. Az így felvázolt kép egyrészt megerősíti azt a korábbi tapasztalatainkat, hogy a pozsonyi evangélikus társadalmi elit foglalkozási szempontból egyáltalán nem homogén: honorácior és polgári foglalkozásúak, a formálisan kereskedőnek tekinthető (a Kereskedelmi Testületben tag) személyek mellett hozzájuk képest – elvben – alacsonyabb presztízsű kézművesek, továbbá nemesi jogállásúak, végül Pozsonyhoz vélhetően csak lazán kötődő (Bécsben aktív, de istentiszteleltre talán Pozsonyba járó) személyek is találhatók köztük.⁴⁷ Ez az összkép eltér attól, amit a rendi társadalomról hagyományos gondolnánk, ahol a városi polgár és az értelmiségi foglalkozású személy között legfeljebb az intergenerációs mobilitás teremt kapcsolatot. Megerősíti viszont azt a nézetet, amely szerint a történeti-jogi jellegű rendi tagolódás mellett hasonlóan fontos strukturáló erő a felekezeti elvű elkülönülés, amely tehát a kisebbségi egyházak közösségein belül sajátos társadalmiszerveződést eredményezett.⁴⁸

Másrészt úgy tűnik, Bél maga is fontos pontja ennek a hálózatnak, amennyiben értelmiségi és polgári foglalkozású férfiak is feltűnnek a rokonságában. Különösen figyelemre méltó, hogy több ponton is mészáros mestereket azonosítottunk a rokoni környezetében, ami két összefüggésben is értelmezhető. Egyrészt a kor egyik legjövődélmezőbb megélhetési formájaként a marhahajtás és -vágás vezető képviselőit feltehetően az evangélikus társadalom legfelső rétegébe sorolhatjuk, akik ily módon hasonló szinten lehettek a lelkészekkel. Másrészt talán szükséges lesz újraértékelni, amit Bél származásával kapcsolatban eddig tudtunk: apja társadalmi helyzetét talán nem elsősorban falusi („paraszti”) környezete, hanem a marhakereskedéssel való érintkezése határozta meg.

betöltötték (Lásd: 14. jegyzet.). Rokoni hálójukra lásd: Johann Schumpeter házassága 1704-ben Maria Sophia Burgstallerrel, Torkos András győri lelkész házassága 1708-ban Maria Rosina Burgstallerrel, az ifjabb Johann Christoph Burgstaller házassága 1715-ben Maria Susanna Klobusiczkyvel (akinek apja kereskedő és városi kamarás volt Pozsonyban). Az idősebb Johann Christoph húgai is rangos pozsonyi polgári nemzetségekkel léptek rokoni kapcsolatba. Lásd: Johann Georg Riedel mészáros házassága 1721-ben Maria Elisabeth Stöhrrel, ill. Mathias Samuel Unger kereskedő házassága 1734-ben Maria Magdalena Weissbeckkel (akiknek anyjuk volt Burgstaller-lány). A nagyszombati szárla Johann Burgstaller vaskereskedő 1671-ben az ottani eklézsiánál kötött házasságából következethetünk; ugyanonnan értesülünk, hogy az ő apja, Elias Burgstaller szintén nagyszombati vaskereskedő volt. A kora újkori Nagyszombatról, ill. a protestantizmus ottani (átmeneti) jelenlétéről: GRANASZTÓI 2004.

⁴⁷ TÓTH Á. 2012.

⁴⁸ Vö. KÖVÉR 2001, 35.

Bél Mátyás szerepvállalása keresztapaként és házassági tanúként

A társadalomtörténet-írás művelői körében az utóbbi évtizedekben népszerűvé vált – az egyén társadalmi helyzetét nem önmagukban értelmezhető státuszleíró fogalmakkal megragadó, hanem a mások irányába mutató viszonyok összefüggésében leíró – relacionista szemlélet⁴⁹ képviselői gyakorta hangsúlyozzák, hogy az intézményesült kapcsolatoknak többféle, egyidejűleg működő rendszere létezik. A hagyományos helyi közösség egyik ilyen „másodlagos” – a vérrokonság szerveződési elvét kiegészítő – hálózatát a keresztszülői felkérések jelentik. E társadalomszerveződési jelenség hátterét az adja, hogy – a néprajzi jellegű kutatások megállapításai szerint – a keresztapa (keresztszülők) személye fontos, hosszabb távon is meghatározó helyet kölcsönöz a megkeresztelt gyermeknek a közösségben, hiszen a kiházásitánál (valamint a tanítatásnál, ha ez magasabb szintet elér) befolyást gyakorol az erre a szerepre felkért személy. E mérce szerint nem csupán a közösségen belül mért „népszerűségi rangsort” lehet felállítani, de a különféle rangú rendfoglalkozási csoportok között is segít elhelyezni az egyént. Szükséges azonban leszögezni, hogy a keresztszülői feladatra történő felkérésről túl keveset tudunk – például a protestáns német városi közösségekre csak fenntartással alkalmazhatóak a magyar falu életéről nyert néprajztudományi tapasztalatok, nem ismerjük a felkéréssel kapcsolatos gyakorlatokat, és nincs tudásunk arról sem, hogy ténylegesen mekkora felelősséget vállalt/érezett a keresztapa a keresztgyermekéért. Ilyen vizsgálatra egyébként van már példa a korabeli Magyarország egy-egy városi közösségéről is, amelyek ténylegesen árnyalják a társadalomszerkezetről alkotott képet.⁵⁰

Ami Bél Mátyás keresztapai szerepvállalását illeti, pontos képet nem tudunk nyújtani a pozsonyi időszakára eső keresztelések hatalmas – mintegy 6000 esetre rúgó – mennyisége miatt. Ezért mintavételt alkalmaztam: lelkészi működésének elejéről és végéről 3-3 egymást követő év (1723–25 és 1743–45) összes keresztelését vizsgálva kerestem azokat az eseteket, amelyekben Bél volt a keresztapa. A mintaévekben meglepő módon Bél csupán egyetlen alkalommal szerepelt keresztapaként, 1725 decemberében, amikor egy kézműves mester (Michael Brand) lányát tartotta keresztvíz alá. (Brand magyar szabó családját egyébként a későbbiekben is évekig a lelkész patronálta.⁵¹) Szélesebb perspektívába állítva viszont megállapít

⁴⁹ BENDA 2006, 519.

⁵⁰ BENDA 2006; TÓTH Á. 2014a.

⁵¹ 1725. dec. 4.: Maria Susanna Brand keresztelése. Az eset értelmezéséhez azt érdemes tudni, hogy a gyermek szüleinek esküvőjén, 1724. szept. 19-én is Bél volt az egyik tanú, méghozzá az özvegyként oltár elé álló menyasszony oldalán, sőt már a hölgy – a szentgyörgyi születésű Anna Maria Zillwag – első házassága alkalmával, 1723. jan. 12-én is ő tanúskodott. Bélnek tehát valamilyen személyes, még ha nem is feltétlenül hosszú múltra visszatekintő kapcsolata lehetett vele, vagyis számára a(z utólag kivételesnek látszó) keresztapai szerep nem véletlenszerű vállalás. Ráadásul Brandék három következő gyermekének is a Bél házaspár lett a keresztapja. A gyermekeknek adott keresztnevek is megfeleltek a patronálás korabeli gyakorlatának: az első lány a keresztanya, az első fiú a keresztapa nevét kapta. Megjegyzendő még, hogy az 1733 után született gyerekeket már nem Bélék tartják keresztvíz alá, hanem egy molnár mester, akinek kapcsolatát nem ismerjük sem Brandékkal, sem Bélékkel. Am az 1738-as születésű újabb gyermek mellett a

ható, hogy Bél ritka szereplése a keresztpák között nem rendkívüli: az 1723–25 közti, illetve 1743–45 közti 467, illetve 549 keresztelesek során elsősorban egyes városvezetők és kereskedők fordulnak elő sűrűn, a lelkészek és a városban élő honoráciorok szereplése nem kimagasló.⁵² Brandékon kívül még Bél Mátyásnak két keresztpai viszonyáról tudunk, ezek természete azonban eltér ettől a fajta patronáló kapcsolattól. Az egyik a már említett eset Andreas Herrmann lányával, amely tehát egy közelinek mondható rokon viszonyt erősít meg. A másik viszont Mikoviny Sámuelhez – Bél egykori beszercebányai diákjához, utóbb a műveinek elkészítésénél szerepet vállaló térképészhez – kötődik, akinek két gyermekét is a lelkész tartotta keresztvíz alá.⁵³

Miközben keresztpaként Bél Mátyás nem tűnik a gyülekezeti közösség központi szereplőjének, figyelemreméltóan gyakran találkozhatunk a nevével esküvői tanúként. A Függelékben közölt adatok szerint pozsonyi működése alatt összesen hetvenegy alkalommal találhatjuk meg nevét ilyen minőségben az esketési anyakönyvekben. Ez kifejezetten magas szám a lelkészi időszakára eső összesen mintegy 1200 esküvőhöz képest, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy az ilyen alkalmak kisebb részében esett egybe a részvétele az eskető lelkész szerepkörével. (Az anyakönyvben gyakran – de nem minden esetben – a tanúk felsorolásánál az „ich” szócskával jelezték a lelkészek, hogy egyúttal ők végezték a szertartást.)

Az adatok értelmezéséhez tudni kell, hogy a pozsonyi gyülekezet sajátos szokása szerint széles skálán mozgott az esküvői tanúk száma. Általánosságban megfi

már bemutatott Pauer–Herrmann házaspár szerepelt keresztszülőként, vagyis a lelkész sógora és sógornője, akik mintegy folytatták a korábbi viszonyt. Összességében a Bél–Brand viszony megfelel a pozsonyi evangélikusok kereszteleseinél szokványosnak tekinthető relációnak.

⁵² Az 1723–25 közti években az ifjabb Burgstaller volt a „legnépszerűbb” keresztpa (22 felkérés-sel), akit épp akkoriban választottak meg a városi tanács tagjának. Rajta kívül egyes polgári személyek esetében fordult elő, hogy több család gyermekei mellett is keresztpaként szerepeltek (Frendel szücs 11, Schrammel molnár és Stöhr városi sörfőző 10-10, Thier – másként Dürr – és Windisch vaskereskedők 8 esetben). A nagy tekintélyű Jeszenák Pál ügyvéd 5, a Pálffy Miklós nádor személyes orvosaként is működő Karl Rayger 4 esetben fordul elő, a lelkészek közül a városi esperes Johann Mathias Marth 10, Rabbacher második pap viszont Bélhez hasonlóan csak egyszer. A képlet lényegében változatlan húsz évvel később is: Burgstallerre 27, Malik tanácsnokra 9, Wieland tanácsnokra 7, a városvezető dinasztiába született Andreas Kochmeister patikusra 8 felkérés esik, miközben a tekintélyes polgárok közül Teutsch vaskereskedő és Kreplehner fakereskedő 13-13, Matolowitz szappanfőző és Halbwachs tímár 12-12, Klobusiczky kereskedő 9, Prüxner feketepék (egyébként a Lipszky-féle térkép metszőjének apja) és Schildberger szappanfőző 11 alkalommal lesz keresztpa. Az értelmiségi foglalkozású gyülekezeti tagok ennél jóval kisebb súllyal szerepelnek: Serpilus esperes 6, Thomasius gyülekezeti kántor és Herrmann doktor 4, Beer líceumi rektor 3, Rabbacher, Maternus német és Miletz szláv–magyar lelkészek, továbbá Jeszenák Pál 2-2 esetben fordulnak elő keresztpaként.

⁵³ TÖRÖK 2003, 103. Mikoviny Bél keresztpasága mellett keresztelt gyermekei: 1728. ápr. 2.: Samuel Wolfgang, 1730. febr. 15.: Carolus Stanislaus. A további gyerekek keresztpaja még Bél-nél is rangosabb személy: Jeszenák Pál ügyvéd, a nádor Pozsonyban élő jószágigazgatója. Érdekes, hogy Bél a Brand és a Mikoviny házaspár esetében hozzávetőleg egy időben lép vissza a keresztpai szerepvállalástól. A Bél-szakirodalom megállapítása szerint a tudós-lelkész és térképésze között megromlott a viszony, ez azonban évekkel későbbre, 1738-ra datálható. (TÓTH G. 2007a, 126.)

gyelhető, hogy a magasabb rangú személyek több tanút vonultattak fel. A közölt listából kitűnik, hogy Johann Karl Schwarz seborvos – egy városi tanácsnok fia – 1735-ben tartott menyegzőjén a vőlegény és a menyasszony oldalán is négy-négy tanú sorakozott fel, míg a rá következő évben Mathias Wenzel vaskereskedőből lett tanácsstag lányának esküvőjén öt-öt férfi tanúskodott. De nem csak olyan esetekben találunk példát ilyen fényes esküvőre, amikor Bél a tanúk közt szerepelt – a Győrből Pozsonyba települt Méhes János kereskedő 1733-ban rendezett kézfogóján is négy-négy tanú tette rangosabbá az eseményt, köztük egy pozsonyi lelkész, Pozsony hat evangélikus tanácsnoka közül négy (így Burgstaller, aki abban az évben éppen városbíró is volt), egy választott polgár és a Pauer mészáros dinasztia egyik tagja. Miközben az esküvők több mint tizedénél legalább három-három tanú hitelesítette az aktust, abban az 56 esetben, amikor a vőlegénynek csak egy tanúja volt, a vőlegény és a menyasszony családja (kevés kivétellel) a városi társadalom alsó rétegéhez tartozott rendi vagy foglalkozási szempontból, vagy idegennek számított, és a tanúk is igen ritkán kerültek ki a gyülekezet elitjéből.

Szintén fontos háttérinformáció az adatok elemzéséhez, hogy a házassági tanúk pontos lejegyzésére nagy gondot fordítottak az adminisztrációt végző lelkészek: elenyésző a hiány, a neveken kívül a státusz (polgári jogállás, foglalkozás), a városi vagy gyülekezeti tisztség (ha volt ilyen), sőt többnyire az úri rangot kifejező titulus is szerepel a matrikulákban, és az is kiderül, hogy az illető a vőlegény vagy a menyasszony mellett tanúskodott. Mindez összességében igen megbízható forrássá teszi a házassági anyakönyvet a kapcsolatrendszer rekonstrukciójánál. Számos vizsgált példa alapján megállapítható, hogy a tanúk gyakran a széles értelemben vett rokonsághoz tartozó nemzetségek legidősebb tagjaiból kerültek ki: nagybácsik, unokatestvérek, mostohaapák, sógorok nevével talákoztunk ezeken a listákon. Természetesen nem minden esetben, de valószínűleg az az alapelv érvényesül, hogy a házasság (illetve az esküvő mint ünnepélyes alkalom) rangját a „patronusok” személye adja meg. Így a gyülekezeti (vagy városi) vezetők, valamint a polgári közösség megbecsülését élvező és a saját rokoni hálózathoz tartozó személyek tanúskodása közös gyökérből ered az olyan esetekkel, amikor kapás vagy szőlőműves mellett tanúskodik valamelyik rangos polgár (aki talán szőlőbirtokosként egyben munkaadója a felkérő házasulónak vagy a családjának).

Bél Mátyás helyzetének értelmezéséhez előbb azokat a házasságokat különítem el, amelyekben könnyen megmagyarázható a tudós lelkész jelenléte. Nyilvánvalóan ilyenek azok az esetek, amelyekben rokonai voltak érintettek. A már említett Krämer-esküvők – amelyeknél láthatóan azután vállalt szerepet, hogy lányának házassága után rokoni kapcsolat létesült Krämerékkal – mellett ilyennek tekinthetőek sógora, Mathias Pauer elsőfokú unokatestvéreihez kapcsolódó kézfogói, illetve unokahúgának menyegzője.⁵⁴ Ide sorolhatóak a Hagen és a Wagenhüttner családokat – mint a Pauerékkal sógori-unokatestvéri viszonyban lévő nemzetségeket –

⁵⁴ 1725. jan. 30.: Mathias Pauer (Michael kalapos fia); 1745. máj. 10. és 1748. máj. 7.: David Pauer mészáros két lányának esküvője; 1742. ápr. 17.: Anna Susanna Pauer és Mathias Hagen esküvője.

érintő házasságok is.⁵⁵ De rokonnak számítható Friedrich Wilhelm Beer (Bél líceumi tanár kollégája és lelkésztársa, valamint segítője a *Nova Posoniensia* szerkesztésében) is, akinek öccse 1716-ban – a többször említett Mathias Pauerrel unokafivéri kapcsolatban lévő – Michael Pauer kalapkészítő lányát vette feleségül; az ő családjá is több olyan esküvőben volt érintett, amelynél Bélnél tanúként vett részt.⁵⁶

Egy másik érintettség körnek tekinthetőek a szakmai kapcsolatok. Bélnél Máttyás szinte minden pozsonyi lelkésztársának és líceumi tanárnak házasságánál feltűnik tanúként, akárcsak ezek lányainak kézfogóin is, sőt olykor a nem pozsonyi gyülekezetek lelképásztoraihoz kapcsolódó eseményeken is.⁵⁷ Miközben némiképp meglepő, hogy kimaradt a tanúk közül az orvosok és patikusok – apósa és veje kollégái – nősülése alkalmával is, sűrűn találkozhatunk a nevével a mészáros mesterekhez kötődő esküvőkön, olyankor is, amikor nem tudunk rokoni kapcsolatról.⁵⁸

Szintén könnyen megmagyarázható, hogy a gyülekezet legrangosabb világi tagjainak családtagjainak kézfogóján Bélnél is felsorolták a tanúk között. Ilyen helyzetben szerepelt már 1719 őszén, amikor – két lelkésztársa, a városbíró és egy további tanácsstag mellett – Johann Schwartz városi tanácsnok lányának esküvőjére került sor, de ezen kívül is hét alkalommal tanúskodott hasonló helyzetben.⁵⁹ Említést

⁵⁵ 1741. jún. 26. és 1746. jún. 14.: Mathias Wagenhüttner tímár és választott polgár két lányának házassága; 1742. ápr. 12.: Mathias Hagen vaskereskedő házassága. Wagenhüttnerék esetében azt is sejthetjük, hogy intenzív kapcsolatot ápoltak Mathias Pauerékkal: Lucas Wagenhüttner választott polgár és tímár mester megárvult lányának 1718. febr. 15-én egy Pauer-fiúval kötött házassága idején a menyasszony az idősebb Mathias Pauer háztartásában élt, nyilván a háztartásfő gyámlyaként.

⁵⁶ 1719. szept. 12. és 1734. nov. 9.: Friedrich Wilhelm Beer második és harmadik házassága; 1745. jan. 18. és 1747. jan. 6.: Beer első házasságából született két lányának házassága.

⁵⁷ A Beerhez kapcsolódó esküvőn kívül 1719. aug. 15.: Andreas Bartos líceumi tanár; 1720. febr. 6.: Andreas Rabbacher lelkész; 1729. jan. 24.: Mathias Marth lelkész; 1734. nov. 23.: Johann Ferdinand Weissbeck modori lelkész lánya; 1744. nov. 23.: Johann Thomasius (vagy Thomasy) líceumi tanár; 1746. máj. 16.: Johann Demian osztrólukai (Zólyom vm.) lelkész – a falu a Bélnél születéséhez legközelebbi artikuláris hely; 1747. aug. 1.: Jonas Palumbiny líceumi tanár; 1747.: máj. 13.: Johann Christian Rössler subrektor. Hivatali szerepéhez kötődhetett Zacharias Stubner gyülekezet-i kántor melletti tanúskodása is. Nem jegyezték viszont fel Bélnél nevét tanúként Andreas Christoph Skaricza modori lelkész 1722. máj. 12-én kötött házasságakor, aki ugyan lehet, hogy szláv gyülekezetnek volt a lelkésze a közeli kisvárosban, tehát a „német” Bélnél ellentétben más *natio* egyházi ügyeit vezette, ám fia volt a Pozsonyban sokáig (legalább 1713 és 1723 között) vezető városi tisztségeket betöltő Skaricza Gábornak, így a tudós-lelkész említésének hiánya meglepő.

⁵⁸ 1727. febr. 11.: Johann Michael Ferber dévényi tőzsér és mészáros házassága (ugyanekkor egy Samuel Ferber nevű mészáros Pozsonyban választott polgár); 1734. júl. 20.: Johann Georg Pitropf mészáros; 1735. szept. 13. és 1748. febr. 13.: Johann Michael Graff mészáros és választott polgár lányának, ill. fiának házassága; 1737. nov. 26.: Tobias Märkel mészáros; 1739. jan. 27.: Christoph Hirsch mészáros; 1741. aug. 28.: Lorenz Habermayer győri tőzsér; 1747. jan. 16.: Johann Michael Kraft mészáros és választott polgár lányának házassága; 1747. jan. 17.: Johann Georg Rothmayer mészáros lányának házassága.

⁵⁹ 1719. szept. 12. és 1735. szept. 13.: Johann Schwartz városi tanácsnok lánya, ill. fia (egy sebész mester); 1723. szept. 2.: Johann Christoph Malik pozsonyi városi aljegyző (későbbi tanácsnok és városbíró); 1734. szept. 7. és 1736. febr. 7.: Mathias Wenzel nemes, városi tanácsnok fia és lánya; 1735. szept. 26.: Johann Mathias Albrecht városi alszámvevő; 1739. okt. 13.: Georg Gottlieb

érdemel, hogy három legkisebb gyermekének keresztapja, a nádori *plenipotentiarius* Jeszenák Pál (1683–1762) ügyvéd és királyi tanácsos lányának 1741. jan. 8-án tartott esküvőjén is a tanúk között találjuk (egyedüli lelkészként, tekintélyes ügyvédek társaként). A legtekintélyesebb polgári foglalkozást űzők körében szerzett tekintélyét bizonyítja, hogy tizennégy alkalommal tanúskodott testületi kereskedők (vagy lányaik) házasságán.⁶⁰ Az ide sorolt esetekben – a gyülekezet társadalmi elitjének tekinthető rétegnél – Bél házassági tanúskodásra szóló felkérése alapvetően a tisztségének szólhatott s hozzá hasonló rangú személyekkel szerepelt együtt, így valószínűleg csekély a jelentősége annak, hogy a vőlegény vagy a menyasszony oldalán tüntették fel.

Az eddig képzett kategóriák összesen 45 esetben magyarázzák Bél felkérését. A fennmaradó esetek kisebb részében a foglalkozási-rendi státusz szempontjából olyan nagy a rangkülönbség a házasulók és Bél között, hogy egyértelműen hierarchikus kapcsolatot kell feltételeznünk. A Brand családdal kapcsolatban már említett két házasság mellett ilyennek tekinthetjük a szőlőműves Kesselbauerékhez kapcsolódó esküvőket (1739-ben és 1748-ban).⁶¹ Hasonló lehetett a helyzet a gyülekezeti sírásó, Paul Albrecht menyegzője esetében, ahol Bél mellett az a Burgstaller tanácsnok is tanúskodást vállalt, aki Albrechtékat már régebb óta patronálta keresztapai minőségben.

A többi esetben viszont a gyülekezet felső rétegéhez tartozó személyek mellett tűnik fel Bél tanúként. Ilyennek minősíthetjük a Mährl nemzetséget, amelynek legalább négy nemzedéken keresztül tudjuk követni a – kézműves szakmák között

Frendel tanácsnok; 1747. aug. 1.: Johann Michael Beigler városi írnok (az egyik több nemzedéken át városvezető tisztséget betöltő dinasztia fiatalon elhunyt tagja) özvegye.

⁶⁰ Ezek közül csak kettőt említve: 1735. jún. 27. a győri származási Thomas Teutsch vaskereskedő, aki egy évtizeddel később már választott polgár, aztán pedig városi kamarás, gyülekezeti kincstárnok és a választott polgárság szószólója lett (TÓTH Á. 2009, 115, 118.); ill. 1747. jún. 6.: Karl Gottlieb Windisch (1725–1793) vaskereskedő (akinek apja második házasságánál is tanúskodott már Bél), a későbbi újságszerkesztő, városi tanácsnok, polgármester.

⁶¹ Az esetet azért érdemes bemutatni, mert azt példázza, hogy milyen sajátos utak vezethettek a patrónusi kapcsolatok kialakulásához és fennmaradásához az evangélikus közösségben. A polgári címet is szerzett Johann Kesselbauer 1739-ben kötött második házasságához meglepően rangos házassági tanúk adták nevüket: Bél Mátyáson és sógorán, Herrmann doktoron kívül Serpilius esperes és egy városi tanácsnok, Caspar Sirmiensis. Ezt a kitüntető kíséretet a házasulók társadalmi rangja vagy származása aligha indokolta; a vőlegény apja az egyik közeli faluból (Csölléről) vándorolt Pozsonyba (1687-ben nősült), és valószínűleg élete végéig nem kapott polgári jogállást. Ám Johann Kesselbauer első házasságánál, 1716-ban már két tekintélyes mészáros mester vállalt tanúskodást: Johann Michael Graff és az idősebb Mathias Pauer, a házassági anyakönyvből pedig az is kiderül, hogy a menyasszony az utóbbi nevelt lánya (*Ziehtochter*) volt és nála is lakott. Bél tehát mintegy megörökölte ezt a pártfogói viszonyt sógorának apjától, és amikor Kesselbauer 1748-ban meghalt, az özvegyasszony (Paul Huszákkal kötött) újabb esküvőjén is ő tanúskodott, egyébként saját vejével, Majthányi Dániel kereskedővel együtt. Megjegyzendő még, hogy Johann Kesselbauer öccseit az idősebb, első házasságából származott fiát pedig az ifjabb Mathias Pauer patronálta hasonló módon; az utóbbi ág pedig el is indult a társadalmi felemelkedés útján, amit a polgári pékmesteri státuszok jeleznek az egymást követő nemzedékekben, legalább a 19. század közepéig. Vö. Tóth Á. 2009, 155–156. A Kesselbauer-fiúk házasságai: 1729 és 1732 (Stephan Kesselbauer kapás), 1730 (Mathias Kesselbauer), 1749 (Johann Georg Kesselbauer feketepék).

előkelőnek számító – szappanfőző mesterségből élő tagjait, amely rokoni kapcsolatai alapján a közösség magjához tartozhatott, és amelynek tagjai mellett Bél két ízben vállalt esküvői tanúskodást.⁶² Egy másik, az evangélikus polgári közösségbe mélyen beágyazott nemzetség, amelynek házasságainál Bél sűrűn (négyyszer is) tanúskodott, a városnak főként szappanfőzőket és posztónyírókat adó Fischereké, akik több választott polgárt, sőt Wilhelm Fischer ügyvéd személyében a Rákóczi-szabadságharc éveiben városi aljegyzőt is adtak. De rajtuk kívül nemes ügyvédet (Leopold Dobner), a polgári és a honorációr rendi állás közötti személyeket (seborvos-borbélyokat), ritka szaktudást képviselő kézműves mestereket (Tübingiából bevándorolt órákészítőt, üvegvágót, aranyverőt) is találunk a listán.

Nem csak a házasulók családjainak társadalmi helyzete alapján feltételezhetjük, hogy Bél Mátyás jó kapcsolatokkal rendelkezett a német evangélikus közösségben. Ha azt tesszük mérlegre, hogy kikkel szerepelt együtt tanúként az esküvőkön, szintén illusztris névsort kapunk. A legsűrűbben Burgstaller tanácsnokkal szerepelt együtt (33 alkalommal), de Segner tanácsnokkal és Rabbacher lelkésszel (14-14), továbbá a Jeszenák testvérek valamelyikével (9) is gyakran tanúskodott együtt. Jellegzetes, hogy sógorai, Mathias Pauer (15 alkalommal, ebből 9 esetben azonos házasuló személy oldalán) és Andreas Herrmann doktor (6) mellett is gyakorta vállalt tanúskodást. Feltételezhető, hogy a legrangosabb személyek menyegzőjén az egyházközség lelkészi és világi vezetése vonult fel, ami megmagyarázná a gyülekezeti kurátor sűrű szereplését, ám a legfontosabb világi testület, a presbitérium összetételének rekonstruálására alkalmas forrásanyag hiánya miatt ezt nem tudjuk bizonyítani.

A Bél Mátyás rokoni kapcsolataiból és házassági tanúi felkéréseiből megrajzolható kép alapján megállapítható, hogy a tudós-lelkész a város polgári közösségének Pozsonyba költözése után hamar központi, tekintélyes, megbecsült tagjává vált. Mindez azért fontos tanulság, mert kiderült: nem csak értelmiségi (főként lelkészi és tanári), illetve nemesi-úri kapcsolatai voltak Bélnek. Ugyan a polgári rend a magyarországi történetírásban régtől kevés figyelmet és súlyát, történeti szerepét illetően (több, itt nem elemzendő okból⁶³) gyenge értékelést kap, jelen összefüggésben a polgárság kapcsolathálójának rekonstruálása és ezen belül Bél elhelyezése nagy jelentőségű. Figyelembe véve számos tagjának iskolázottságát és vagyonos

⁶² Bél 1725. aug. 14-én és 1741. aug. 28-án tanúskodott Johann David Mährl szappanfőző mester és választott polgár egy-egy lánya mellett. Érdemes figyelembe venni, hogy Jeremias nevű fivérük (1709–1747) Bél Mátyás egykori alma materében, a hallei egyetemen szerezte meg orvosi végzettségét, és valószínűsíthetjük, hogy ebben a döntésben is része lehetett a lelkésznek (TAR 2009, 139.). A Mährl nemzetség leszármazásának rekonstruálásához a házassági anyakönyvi bejegyzések: David Mährl házassága 1693 (innen tudható, hogy az ő Jeremias nevű apja is szappanfőzőként pozsonyi polgár volt), Johann Christian Mährl házasságai 1741 és 1752, az elvándorló David Mährl házassága Eperjesen: 1768. nov. 15. Az eperjesi német evangélikus egyház anyakönyvének digitalizált változatát lásd: <https://familysearch.org/search/collection/1554443> (2014. október 14).

⁶³ A régi téma kortárs és szakirodalmi képéhez lásd: BÁCSKAI 2003; CZOCH 2009, különösen 189–196.

ságát, továbbá országos hálózatából fakadó mozgékonyágát,⁶⁴ két feltételezést fogalmazhatunk meg. Egyrészt logikusnak tűnik, hogy a tudós-lelkész ezt a kapcsolatrendszert fel tudta használni az ország olyan területeire vonatkozó adatgyűjtés során, amelyről máskülönben csekély tudással rendelkezett. Másrészt a tehetős polgári közeghez (azon belül is elsősorban a marhakereskedésből meggazdagodott mézszárosokhoz) fűződő kapcsolatai hozzájárulhattak tudományos vállalkozásainak finanszírozásához. E hipotézisek bizonyítására természetesen az itt vizsgált anyakönyvi anyag alkalmatlan, így további források feltárására és elemzésére lesz szükség e vélt összefüggések igazolására.

Függelék

Bél Mátyás házassági tanúi szerepvállalása a pozsonyi német evangélikus gyülekezetben⁶⁵

1719. aug. 15, [V:] Andreas Pertosch, Tertius bey uns. Evangel. Schule; [M:] Anna Elisabeth, [MA:] Mathias Bauer genandt. Bürger Stattfleischhacker allhier; [VT:] Bél⁶⁶, Samuel Hueber Vice-Notarius Jur., Maximilian Geramb Inwohner allhier; [MT:] Georg Ferdinand Gleichgroß Evangel. Prediger⁶⁷, Johann Christoph Burgstaller Senatus Senior⁶⁸, Samuel Ferber Bürg. und Stattfleischhacker allhier

1719. szept. 12, [V:] Fridrich Wilhelm Beer, ahiesiger Evangel. Schule Conrector; [M:] Maria Clara, [MA:] Johann Schwartz Mitglied des Innern Raths allhier auch Chirurgus; [VT:] Johann Andreas Rabbacher hiesiger Evangel. Gemeine Seelsorger, Bél, Joseph Segner der Zeit Judex und Inspector; [MT:] G. F. Gleichgroß hiesiger Evangel. Gemeine Seelsorger und ältester Prediger, J. Chr. Burgstaller Senat. Senior, Johann Heinrich Döhr Genandter Bürg. und Eisler hieselbst

1720. febr. 6, [V:] Johann Andreas Rabbacher Evangel. Prediger allhier; [M:] Anna Eleonora, [MA:] Johann Georg Peltz Genannter Bürger und Apotheker zum

⁶⁴ Az evangélikus polgárság országos hálózatának szerkezetére és jellegzetességeire irányuló kutatásaim eddigi eredményeit lásd: TÓTH Á. 2014b.

⁶⁵ Az adattár nem tartalmazza a forrásban rögzített összes adatot. Mivel Bél kapcsolathálója szempontjából kisebb a jelentőségük, szisztematikusan kihagytam a vőlegény szüleit és a menyasszony anyjára vonatkozó információkat (nevüket, és hogy életben vannak-e még az esketéskor), a házasulók családi állapotát és az összes személy rangját kifejező címzést. A személyneveket és a rendi-foglalkozási státuszra vonatkozó adatokat eredeti alakjukban közlöm. Aláhúzással jelöltem az eskető lelkész nevét, ha a tanúk között is felsorolták; személyére a név elé tett 'ich' szóból lehetett következtetni. A házassági tanúk közül a korábban már szerepelt személyek újabb említésénél a keresztnévet a kezdőbetűvel rövidítem. További rövidítések: [V:] vőlegény, [M:] menyasszony, [MA:] a menyasszony apja, [VT:] a vőlegény tanúi, [MT:] a menyasszony tanúi.

⁶⁶ Bél ekkor még rektor, először a következő alkalomtól írja le a forrás lelkésként.

⁶⁷ A pozsonyi lelkészek életrajzát lásd: MARKUSOVSKY 1906, II. 5–108.

⁶⁸ A *Senatus senior* vagy *Consularis senator* kifejezés pontos jelentése nem világos: valószínűleg a városi tanács rangidősnek számító, korábban már városbírói vagy polgármesteri tisztséget viselt tagjait nevezték így.

- Schwartz. Adler allhier; [VT:] J. Chr. Burgstaller der Zeit Bürgermeister und Inspector des Evangel. Kirchenwesens allhier, S. Hueber Vice-Notarius Juratus, G. F. Gleichgroß Evangel. Prediger allhier; [MT:] Bél, Gabriel Skaritza Senator, Andreas Lambert Peltz Genannter Bürger und Goldschmid
1721. szept. 16, [V:] Alexander Hochhauser, Bürger und Weißbeck in der königl. freyen Bergstadt Neusohl; [M:] Maria Elisabeth, [MA:] Mathias von der Weser Mahler allhier; [VT:] Bél, Hermann Gottlieb Fichtel Bürger u. Weißbeck; [MT:] Johann Georg Peltz Genandter Bürger und Apotheker, Martin Matern
1723. jan. 13, [V:] Johannes Duchon, Bürger und Ungar. Schneider allhier; [M:] Anna Maria, [MA:] Andreas Zillwag Mitwohner in der königl. frey. Stadt St. Georgen; [VT:] Friedrich Wilhelm Beer Scholae Rector, Johann Schumpeter Bürger hieselbst; [MT:] Bél, Andreas Bertach Scholae Conrector
1723. szept. 2, [V:] Johann Christoph Malik Juratus Vice Notarius dieses königl. freyen Stadt Preßburgs; [M:] Maria Catharina, [MA:] Samuel Fischer Genandter Bürg. und Tuchscherer allhier; [VT:] Georg Paluska de Maroth Cardinalis de Saxoniam Bonorum Regens, G. Skaritza der Zeit Stadt Richter und Rei Evang. Inspector, Paul Jeßenak a Palat. R. H. Fiscus et per R. H. Advoc.; [MT:] Bél, Johann Ferdinand Tönninger Goldschlager in Wien, Michael Mikosch Rath's Verwandter allhier
1723. okt. 19, [V:] Gottlieb Mährt Bürger und Sayfensieder allhier; [M:] Eva Rosina, [MA:] Johann Christoph Lenck Bürg. und Tuchmacher in der königl. frey Stadt Ödenburg; [VT:] S. Hueber des Innern Rath's hieselbst, Johann Conrad Störr Stadt Bräuer; [MT:] Bél, Johann Michael Pauer Bürg. und Huter
1724. szept. 9, [V:] Michael Brandt Bürger und ungar. Schneider alhier; [M:] Anna Maria, Johann Duchon Bürgers und ungar. Schneiders alhier Wittwe; [VT:] J. Schumpeter genannter Bürger, Michael Pausackel Bürger u. Schneider alhier; [MT:] Bél, Heinrich Rinck Bürger u. Tischler
1725. jan. 30, [V:] Mathias Baur Fleischhacker; [M:] Eva Maria, [MA:] Georg Mader bürg. Handelsmann allhier; [VT:] Bél, Fr. W. Beer Rector der Evangel. Schule allhier, Mathias Baur Senior⁶⁹ bürg. Stadtfleischhacker und Cammerer; [MT:] M. Mikosch Senator et Judex Posen., Mathias Trost Senator et Consul Poseniens., S. Hueber Senator Poseniensis, Mathias Meidel Senator Posen.
1725. máj. 25, [V:] Christoph Graßmuck Cantor bey dem evangel. Bethause allhier; [M:] Maria Elisabeth, [MA:] Johann Christoph Kärner, Johann Hoffmann Bürg. Weißbeck allhier, Mathias Wagenhüttner Bürg. Lederer allhier, J. A. Rabacher Evangel. Prediger; [VA:] Bél, Mathias Baur Stadt-

⁶⁹ Az 1713–1770 közötti években a gyülekezetben nem kevesebb mint négy (egymással rokon) Mathias Pauer szerepel, ráadásul 1740 és 1744 között mindegyik aktív. A Bél-sógor megkülönböztetését a többitől az teszi lehetővé, hogy már 1742-től választott polgárként és gyülekezeti kincstárnokként is említik. Egyébként az egyidejűségek miatt a másik azonosítási lehetőség a forrásban, hogy 1735 és 1742 között a *der mittlere* vagy a *der anderte*, 1744 után pedig (olykor) a *der ältere* kifejezést használják ugyanerre a személyre.

- Fleischhacker u. Stadt-Cammerer, Geog Joseph Klobuschitzky Bürg. Handelsmann
1725. aug. 14, [V:] Johann Feyerabendt Bürg. u. Seyfensieder; [M:] Maria Susanna, [MA:] Johann David Mährl Bürg. und Seyfensieder allhier; [VT:] M. Mikoss Judex Posen. et Inspect. Ev., Christoph Weller Bürg. Bindter und Kirchvater, Matthias Wagenhütner iunior, Bürg. u. Lederer; [MT:] Bél, Christoph Lang Bürg. Seyfensieder, Johann Christian Riedel Bürg. Stadt-Fleischhacker
1725. okt. 16, [V:] Johann Georg Eckhard Bürg. und Großuhrmacher⁷⁰; [M:] Anna Elisabeth, [MA:] Johann Michael Ziesacher Bürg. und Schmied auf dem königl. Schlossgrund⁷¹; [VT:] Bél, J. Chr. Burgstaller iun. Senat. Posen., Paul Dreßler Bürg. und Tuchmacher; [MT:] J. A. Rabbacher Evang. Prediger hieselbst, Lorentz Glockner Genandter Bürger, Joh. Hieronymus Schlechtsleben Bürg. Stadt-Fleisch.
1725. nov. 26, [V:] Paul Vollrich Bürger und Balbierer allhier; [M:] Maria Elisabeth, Johann Moritz Fabritius Bürgers und Balbierers allhier; [VT:] Bél, J. Chr. Malik Vice Notarius Poseniensis, Christoph Schrammel Bürg. und Müllermeister; [MT:] Matthias Marth deutscher Prediger hieselbst, Mathias Wagenhütner der ältere Bürg. Lederer, Johann Georg Rabenseyffer Senat. Modrensis als der Braut Vater
1726. febr. 5, [V:] Johann Schwartz Apothecker⁷²; [M:] Maria Elisabeth, [MA:] Samuel Fischer Genannter Bürger und Tuchscherer allhier; [VT:] M. Marth Evangel. Prediger allhier, Chr. Weller Kirchenvater, Chr. Malik Vice Notarius; [MT:] Bél, Georg Mader Genannter Bürger und Handelsmann allhier, S. Fischer Bürger und Tuchscherer alhier als d. Braut Vater
1727. jan. 7, [V:] Johann Paul Keller Schneider; [M:] Regina, [MA:] Johann Öhler Mitnachbar in Raggendorf; [VT:] J. A. Rabbacher Evangel. Prediger alhier, J. Chr. Burgstaller Junior Vornehmer des Innern Raths; [MT:] Bél, Andreas Segner Vornehmer des äußern Raths oder Genannter Bürger alhier
1727. febr. 11, [V:] Johann Michael Ferber Ochsen Handler und Fleischhacker in Theben; [M:] Juditha Catharina, [MA:] Ehrenreich Christoph Hönnold; [VT:] J. A. Rabbacher Evangel. deutscher Prediger hieselbst, Paul Jeszenák de Jeßena Excellentissi. R. H. Palatini H. Nicolai Pálffy Regens Plenipotentarius; [MT:] M. Mikoss des Inneren Raths hieselbst; [VT:] Bél, J. Chr. Burgstaller iunior des Inneren Raths, Georg Mader Bürg. Handelsmann, der Zeit Spital-Meister
1729. jan. 24, [V:] Matthias Marth Evangel. deutscher Prediger allhier; [M:] Maria Rosina, [MA:] Melchior Trost genandter Bürger und Handelsmann allhier; [VT:] J. A. Rabbacher deutscher Evangel. Prediger hieselbst, Bél, Andreas

⁷⁰ Illetőségére nincs adat, Eisenach száz hercegi székhelyvárosban született.

⁷¹ A Pozsony szabad királyi várossal nyugat felé határos, Pálffy birtokot képező mezővárosban: Váralján.

⁷² Illetőségére nincs adat, apja a választott polgárság szószólója [Vormund] Eperjesen.

- Herrmann Med. Doctor et Practicus; [MT:] J. Chr. Burgstaller iunior der Zeit Stadt Richter u. Rei Ev. Inspect., M. Mikoss des innern Raths hieselbst
1732. máj. 13, [V:] Georg Gottlieb Fischer Bürger und Tuchscherer Meister alhier; [M:] Maria Catharina, [MA:] Johann Paul Dreßler genannter Bürger und Tuchmacher alhier; [VT:] Bél, M. Meidel Senior Mitglied des Innern Raths; [MT:] J. Chr. Malik Juratus Vice-Notarius, Johann Georg Rößler Bürg. u. Tischler Meister alhier
1732. máj. 26, [V:] Gottfried Schultz Bürger und Balbierer allhier; [M:] Maria Elisabeth, [MA:] Paul Vollriech Bürg. u. Balbierer allhier Wittwe; [VT:] A. Herrmann Med. D. et Practicus huius, J. Chr. Burgstaller p.t. Judex, J. Chr. Malik V. Notarius hieselbst, Bél; [MT:] M. Marth Evangel Prediger, Alexander Kämpf Bürger. Buchbinder, Jakob Hallwachs Bürg. Lederer, Mathias Wagenhütner Bürg. Lederer
1733. máj. 4, [V:] Georg Leopold Dobner von Rentenhof utriusq. fori per Hungariam juratus Advocatus; [M:] Maria Sophia, [MA:] Christoph Gottfried Dürnbacher⁷³; [VT:] Bél, Johannes Jessenack fori utriusq. per Hungariam Advocatus et Illustrissimi Comitis Johannis Pálffy Generalis Campi Mareschalli ac Judicis Curiae causarum Director, Johann Andreas Kochmeister Bürger u. Apotheker allhier; [MT:] J. Chr. Burgstaller p.t. Judex Civit. et Rei Evangelicae Inspector; A. Segner Senator Poson., J. A. Rabbacher d. Zeit ältester Evangel. Prediger
1733. máj. 19, [V:] Simon Hutflöß Bürger und Gastwirth zum Goldenen Metzen allhier; [M:] Anna, [MA:] Johann Ehrenreich Wentzel genandten Bürgers und Handelsmanns allhier Wittib; [VT:] J. Chr. Burgstaller p.t. Judex et Rei Evangel. Inspector, Bél, Georg Christoph Windisch genandter Bürger u. Eisenhändler; [MT:] A. Segner Senator, Georg Friedrich Schumacher Bürger und Chyrurgus allhier, J. A. Rabbacher E. P.
1733. júl. 14, [V:] Johann Christoph Liebich Bürg. u. Glaßschneider allhier; [M:] Eva Barbara, [MA:] Daniel Spah genandter Bürger zu Rust; [VT:] Bél, J. Chr. Burgstaller der zeit Stadt Richter; [MT:] Georg Scharf des Innern Raths in Rust, Georg Gottlieb Fischer bürg. Tuchscherer
1734. máj. 17, [V:] Johann Gottfried Kraudy Kauf- und Handelsmann in der königl. frey Bergstadt Schemnitz; [M:] Maria Rosina, [MA:] Georg Mader genandter Bürg. und Handelsmann allhier; [VT:] J. Chr. Burgstaller Senator et Consul, Johann Michael Wielandt bürg. Eisenhändler, Bél; [MT:] M. Marth Evang. deutsch. Predig., M. Meidel Senator, A. Kämpf bürg. Buchbinder
1734. júl. 20, [V:] Johann Georg Pitroff, Bürger und Stadt-Fleischhackermeister, [M:] Eva Elisabeth, [MA:] Johann Heinrich Rinck Bürger und Tischler allhier; [VT:] Bél, Johann Christoph Danninger Bürg. u. Stadtfleischhacker Meister;

⁷³ Christoph Gottfried Dürnbacher (?1686–1759) kereskedő és választott polgár, apját, Johann Christian Dürnbachert a városi tanácsba is beválasztották.

- [*MT:*] J. Chr. Burgstaller p.t. Consul et Rei Evangelicae Inspector Poson., Georg Gottlieb Frenzel Senator Poson.
1734. szept. 7, [*V:*] Johann Gottlieb Wentzel⁷⁴; [*M:*] Anna Barbara, [*MA:*] Tobias Kaufmanns Wittib; [*VT:*] M. Meidel Senator huias, A. Seegner Senator et Capit. urbic.; [*MT:*] Bél, Michael Graff bürg. Stadt-Fleischh.
1734. nov. 9, [*V:*] Friedrich Willhelm Beer, Rector bey unserer evangelischer Schule allhier; [*M:*] Anna Rosina, verwittibte Sartorin⁷⁵; J. A. Rabbacher ältester Prediger bey der evang. teutschen Gem., A. Herrmann Med. D. u. Practicus, J. Chr. Malik Senator; [*MT:*] J. Chr. Burgstaller h.t. Consul et Rei Evang. Inspector, Casparus Szirmiensis Senator, Bél
1734. nov. 16, [*V:*] Zacharias Stubner, Cantor bey unserer evangel. deutschen Gemeinde allhier; [*M:*] Maria Susanna, [*MA:*] Andreas Pfliegel Bürger und Waldforster; [*VT:*] Bél, J. Chr. Burgstaller h.t. Consul Poson. & Rei Evang. Inspector; [*MT:*] J. A. Rabbacher aeltester evangel. Prediger allhier, Fr. W. Beer Rector der evangel. Schule allhier
1734. nov. 23, [*V:*] Mathias Samuel Unger, Bürger und Handelsmann allhier; [*M:*] Maria Magdalena, [*MA:*] Johann Ferdinand Weissbeck, evangel. Prediger der deutschen Gemeine in Modern.; [*VT:*] Serpilius evangel. deutscher Prediger allhier, Justus Johann Torkos Medicinae D. et Practicus allhier, Georg Joseph Klobutsitsky bürg. Handelsmann allhier; [*MT:*] Bél, J. Chr. Burgstaller p.t. Consul et R.E. Inspector, J. M. Wieland Bürger u. Eisenhandler
1735. máj. 10, [*V:*] Adam Slaby, Bürger und Kuchel-Speiß-Händler; [*M:*] Eva Rosina, [*MA:*] Mathias Schober Bürger in Bösing; [*VT:*] Elias Miletz ungrisch und böhmischer Evangel. Prediger allhier, J. J. Torkos Medicinae Doctor, Mathias Pauer Bürger und Stadtfleischhacker; [*MT:*] Bél, Serpilius evangel. deutscher Prediger allhier, J. M. Wieland genannter Bürger und Eisenhändler, d. Zeit Stadt-Cammerer allhier, G. J. Klobutzitzky genannter Bürger und Handelsmann allhier
1735. máj. 24, [*V:*] Michael Strohriegel, Bürger und Handelsmann allhier; [*M:*] Anna Susanna, [*MA:*] Meister Stephan Schwartzehrl Bürger und Beutler allhier; [*VT:*] Burgstaller h.t. Consul Pos. et R.E. Inspector, J. M. Graff Bürger und Fleischhacker Meister, dermahl. Kirchwater; [*MT:*] Bél, Mathias Bauer, der mittlere, Bürg. und Fleischhacker
1735. jún. 27, [*V:*] Thomas Täutsch, Bürger und Eisenhandler⁷⁶; [*M:*] Anna Rosina, [*MA:*] Christoph Schrammel Bürger und Müller Meister; [*VT:*] Bél, Mathias Pauer, der mittlere, Bürg. Stadt-Fleischhacker hieselbst; [*MT:*] J. Chr. Malik Senator huias, Sigmund Schrammel Bürg. u. Bergmeister
1735. aug. 23. [*V:*] Meister Johann Christian Nettinger, Bürger und deutscher Schumacher; [*M:*] Elisabeth, Andreae Kosch genannten Bürgers und Schuhmachers allhier Wittib; [*VT:*] Burgstaller p.t. Consul et R.E. Inspector,

⁷⁴ Társadalmi állására nincs adat, Mathias Wentzel tanácsnok fia.

⁷⁵ Társadalmi állására nincs adat.

⁷⁶ Vö. TÓTH 2009, 115, 188.

- Johann Michael Henckel, Bürg. u. Handschuhmacher, Paul Kochauf Bürger u. Schuhmacher; [MT:] Bél, G. G. Frendel Senator Pos., Joseph Mohl Bürger u. Stadt-Fleischhacker
1735. szept. 13, [V:] Johann Carl Schwarz Bürger und Chirurgus⁷⁷ allhier; [M:] Maria Rosina, [MA:] Johann Michael Graf genandter Bürger und Stadt-Fleischhacker allhier; [VT:] Burgstaller p.t. Consul et Rei Evangelicae Inspector, Bél, J. Chr. Malick Senator, Fr. W. Beer Scholae Evangelicae Psoniensis Rector; [MT:] A. Segner Senator Poson. et Capitaneus urbis, Mathias Baur d. aelteste genandter Bürger und Stadtfleischhacker, Mathias Baur d. mittelste Bürger und Stadtfleischhacker, J. A. Rabbacher evangel. Prediger
1735. szept. 26, [V:] Johann Mathias Albrecht, Genandter Bürger und Gemeiner Statt Vice-Buchhalter allhier; [M:] Anna Rosina, [MA:] Christian Hayn Bürger und Bürsten-Binder Meister allhier; [VT:] Bél, A. Segner Senat. et Capitan. Urb., J. Chr. Malik Senator Poson.; [MT:] J. A. Rabbacher Aeltester ev. Prediger allhier, J. Chr. Burgstaller h.t. Consul et R.E. Inspector Poson., G. G. Frendel Senat.
1736. febr. 7, [V:] Georg Friedrich Schuhmacher, Bürger und Chirurgus; [M:] Anna Maria, [MA:] Mathias Wentzel, Mitglied des Innern Raths allhier; [VT:] J. Chr. Burgstaller p.t. Consul et Rei Evangelicae Inspector, Fr. W. Beer Scholae Evangel. hujatis Rector, J. Chr. Malick Senator, G. Chr. Windisch genandter Bürger und Eisenhandler allhier, Simon Hutflöss Gastwirth u. Bürger allhier; [MT:] Bél, J. J. Torkos Medicinae Doctor, M. Meidel Senator Psoniensis, A. Segner Senator Psoniensis, Gottlieb Wentzel Bürger allhier
1736. jún. 19, [V:] Christoph Gottlieb Dreßler, Bürger und Tuchmacher Meister allhier; [M:] Maria Susanna, Johann Sixtus Ostritsch Bürgers und Tuchmachers allhier Wittib; [VT:] Bél, Georg Gottlieb Fischer Bürg. u. Tuchscherer; J. Chr. Burgstaller Senator Psoniensis, G. J. Klobutschitzky genannter Bürger und Handelsmann allhier
1737. febr. 12, [V:] Andreas Zechmeister Bürger allhier; [M:] Maria Magdalena, [MT:] Lorentz Thoma Bürger u. Gastwirth beym Weißen Rößl; [VT:] Bél, Jakob Rath Bürg. Stadt-Fleischhacker; [MT:] Samuel Hueber Bürger und Advocat, Friedrich Pauer Bürg. Stadt-Fleischh.
1737. nov. 26, [V:] Tobias Marckel, Bürg. und Geyfleischhacker Meister; [M:] Rosina, des Johann Georg Rothmeyer Bürgers u. Fleischhackers allhier; [VT:] Mathias Baur der mittlere Bürg. Stadt-Fleischhacker, Wolfgang Roth Bürg. Fleischhacker auf dem Schloßberg; [MT:] G. G. Frendel Senator, Bél
1738. jan. 21, [V:] Paul Albrecht, Bürger und Hauer, wie auch Todtengräber bey unserer evangel. Gemeine allhier; [M:] Maria Elisabeth, [MA:] Mathias Remp Bürger und Hauer allhier; [VT:] Bél, Georg Baldauf Bürger und Stattfleischhacker; [MT:] J. Chr. Burgstaller Senator Consularis, Johann Matulovicz Bürg. und Seifensieder

⁷⁷ Vö. TÓTH 2012, 266.

1738. ápr. 22, [V:] Georg Christoph Windisch genannter Bürger und Eisenhandler allhier; [M:] Maria Sophia, Georg Gottlieb Langwiesers Bürgers und Stadt-Fleischhacker Meisters allhier Wittib; [VT:] J. Chr. Malick Senat. Poson., Johannes Kubinsky p. Regn. Hung. Advoc., J. A. Rabbacher p.t. aeltester evangel. Prediger allhier; [MT:] Bél, J. Chr. Danninger Bürger und Stadt-Fleischhacker Meister, Johann Christian Kaltheiß Bürger und Stadt-Fleischhacker Meister
1738. máj. 6., [V:] Johann Christoph Scheuchl, Bürger und Zinngießer allhier; [M:] Maria Elisabeth, Matthias Krämer Bürger und Gastwirth beym Schwarzen Löwen; [VT:] J. A. Rabbacher aeltester ev. Pred., Johann Michael Küneth Bürger und Weißbeck; [MT:] Bél, Johann Wolfgang Schröck, vornehmer Mitglied der kays. befreyten Niederlage in Wien
1739. jan. 27, [V:] Christoph Hirsch Bürger und Fleischhacker allhier; [M:] Maria Susanna, Georg Saalfranck Bürger und Gastwirth bey dem Rothen Ochsen; [VT:] A. Segner der Zeit Bürgermeister, Johann Križan Juratus Civit. Poson. Notarius; [MT:] J. Chr. Burgstaller Senatus Senior, Bél
1739. febr. 3, [V:] Johann Georg Bach, Bürger und Weißbeck allhier; [M:] Maria Magdalena, Erhard Heyling Bürgers und deutschen Schneider Meisters allhier Wittwe; [VT:] J. A. Rabbacher aeltester evangel. Prediger allhier, Chr. Schrammel Bürger und Mühlner; [MT:] Bél, Thomas Theutsch Bürger und Eisenhändler
1739. febr. 9, [V:] Johann Kesselbau'r, Bürger und Hauer allhier; [M:] Susanna, [MA:] Michael Themer Mitnachbar zu Wasar; [VT:] Bél, Serpilus evangel. Prediger allhier; [MT:] Casparus Szulowsky Szirmiensis Senator Posoniensis, A. Heermann M. D.
1739. okt. 13, [V:] Ge. Gottlieb Frenzel Mitglied des Innern Rath's allhier; [M:] Maria Barbara, Georg Salfranck, Bürgers und Gastwirths beym rothen Ochsen Wittwe; [VT:] Paul Jeszenák Excelsae Domus Palffianae Regens et Consulens Plenipotentarius, Johannes Jeszenák Utr. Fori Advoc. celeb., A. Segner h.t. Consul Poson.; [MT:] Bél, J. Chr. Burgstaller Senat. Consularis, J. Chr. Malik Senator et Capitaneus Urbicus
1740. febr. 1, [V:] Johann Feigel Bürger Bürger und Hafnermeister allhier; [M:] Maria Barbara des Adam Bau'rs Bürg's und Hafnermeisters allhier; [VT:] Bél, J. Chr. Burgstaller Senator; [MT:] Johann Georg Riedel, Bürg. u. Stadtfleischhackermeister, Johann Gottlieb Fischer Bürger und Seifensieder
1740. febr. 15, [V:] Adam Czwittinger⁷⁸ Eisenhändler in Neustatl an der Waag⁷⁹; [M:] Eva Rosina, [MA:] Joh. Paul Dreßler genandter Bürg. und Tuchmacher; [VT:] Paul Pribiss Advoc. celeb., Thomas Theutsch Bürg. und Eisenhändler; [MT:] Bél, J. M. Wieland genandter Bürger und Eisenhändler allhier
1740. febr. 16, [V:] Johann Jacob Schreiner ein Bierbrauer; [M:] Maria Susanna, Balthasar Huebers Bürgers allhier Wittib; [VT:] Bél, G. G. Frenzel Senator;

⁷⁸ Feltehetően rokona az első írói életrajzi lexikon szerzőjének, a selmecbányai evangélikus Czwittinger Dávidnak (1675-79 k.–1743).

⁷⁹ Vágújhely.

- [*MT:*] A. Segner h.t. Consul Poson. et Rei Ev. Insp., J. Chr. Burgstaller Senat. Consularis
1740. okt. 11, [*V:*] Johann Christian Kühn Bürger und Schuhmachermeister allhier; [*M:*] Judith, [*MA:*] Jacob Schreiner Bürger und Csismamachermeister allhier; [*VT:*] Serpilius evangel. deutscher Predig., J. J. Torkos Med. Doct. et Physicus Poson., Michael Kluger Bürg. und Seifensieder; [*MT:*] J. Chr. Burgstaller p.t. Iudex et R.E. Inspector, Bél, G. Chr. Windisch genandter Bürger und Eisenhandler allhier
1741. jan. 18, [*V:*] Emericus Gosztony Illustr. Famil. Palffianae in Dominio Baymocz Fiscalis; [*M:*] Anna Rosina, [*MA:*] Paullus Jeszenák de Eadem Illustr. Fam. Pálffianae Consulens et Bonor. Regens Plenipotentiarius; [*VT:*] Bél, Johannes Jeszenak Advoc. celeb., Stephanus Žitkowsky királyi ügyész Fiscii Regii Advocat.; [*MT:*] Paullus Jeszenák, A. Segner Senat. Poson., Samuel Gillig Nob. Incola Bazingens.
1741. jún. 26, [*V:*] Samuel Kappel Bürger und Lederer zu Somerein in der Schütt; [*M:*] Eva Magdalena, Matthias Wagenhütner Genandter Bürger und Lederer hieselbst;⁸⁰ [*VT:*] Paul Rosner Bürger und Lederer Meister allhier, Johann Frey idem; [*MT:*] Bél, Jacob Hallwachs Bürger und Lederer Meister
1741. aug. 28, [*V:*] Lorentz Habermeyer⁸¹ ein *Ochsenhändler* in Raab; [*M:*] Maria Sophia, [*MA:*] Johann David Mährl Bürger und Seifensieder-Meister allhier; [*VT:*] Johann Habermeyer Mitnachbar u. Fleischhack. in Nicklsdorf, Georg Lehner Bürger in Raab; [*MT:*] Bél, Johann Christian Riedl, Bürg. und Stadt-Fl. hieselbst
1741. nov. 5, [*V:*] Paulus Tullmann bey der königl. Ungarischen National-Troupen assentirter Hauptmann; [*M:*] Elisabeth, [*MA:*] Johannes Solyom genandter Bürger und Goldstücker allhier; [*VT:*] Bél; [*MT:*] Carl Zauner dermahlen bey dem errichtet werdenden Graf Ignatz Forgatschischen Ungarischen Infanterie Regiment assentirter Hauptmann
1742. ápr. 17, [*V:*] Matthias Hagen Bürger und Eisenhändler alhier; [*M:*] Anna Susanna, [*MA:*] Matthias Pauer, der anderte, Genandter Bürger und Stattfleischhacker Meister, auch derzeit Kirchenvater allhier; [*VT:*] J. Chr. Burgstaller h.t. Judex Poson. et Rei Euang. Insp., J. A. Segner Senator Consularis, Johann David Pauer Bürg. Stattfleischhacker Meister; [*MT:*] Bél, J. Chr. Malik Senator, J. M. Graff Bürg. Stattfleischhacker Meister
1743. febr. 25, [*V:*] Paullus Csik Bürger und Gold Sticker alhier; [*M:*] Anna Sophia, [*MA:*] Johann Georg Hießleutner Genandter Bürger und Weißbecker allhier; [*VT:*] Bél, J. Solyom Genandter Bürger und Gold Sticker, Daniel Schmideli Bürg. Kunstmahler; [*MT:*] J. Chr. Malik Senator, Andreas Aßmann Bürger alhier, S. W. Serpilius evang. Prediger

⁸⁰ Kappel Frigyes (1784–1855) pesti nagykereskedő – Lónyay Menyhért miniszterelnök apósa – nagyszülei. Vö. BÁCSKAI 1989, 57–62.

⁸¹ A Habermayer családról lásd: TÓTH 2009, 187–190.

1744. máj. 11, [V:] Joh. Christoph Krämer Bürger und Stadt-Fleischhacker Meister; [M:] Maria Magdalena, [MA:] Joh. Gottlieb Märth genandter Bürger und Seyfensieder Meist. allhier; [VT:] Bél, Matthias Pauer Senior, Genandter Bürger und Stadt-Fleischhacker, Joh. Christoph Scheuchel Bürg. u. Zinngießer hieselbst; J. Chr. Malik Senator p.t. Iudex et Rei Euang. Insp., J. M. Wielandt des Inneren Raths, Zacharias Hagen Bürger und Stadt-Fleischhacker
1744. nov. 23, [V:] Johannes Thomasius bey unserer evangel. deutschen Gemeine alhier Cantor und Collega der VI. Class; [M:] Eva Catharina, [MA:] Matthias Schäfer Bürger und Weißbecker allhier; [VT:] J. Chr. Malik h.t. Iudex et Rei Evang. Inspector, Fr. W. Beer Scholae Evang. Poson. Rector, J. A. Kochmeister Genannter Bürger u. Apotheker zum goldnen Greifen, Serpilius lelkész; Bél (esperes), Chr. Schrammel Bürger und Müller Meister, Michael Kühneth Bürger und Weißbecker, Mathias Schäfer Sponsae Pater
1745. jan. 18, [V:] Georg Roth Kauf- und Handelsmann allhier; [M:] Maria Elisabeth, [MA:] Friedrich Wilhelm Beer Rector unserer Evangel. Schule allhier; [VT:] Johann Jeßenak Ihro Hochfürst. Gnaden Eszterhazy und Ihro Excell. Joh. Pálfi Palatini R.H. Plenipotent., J. Chr. Malik der Zeit Stadt-Richter et Rei Evangelicae Inspector, J. Kubinsky utriusque Fori Advocatus, J. M. Wieland des Inneren Raths hieselbst, J. A. Kochmeister Genandter Bürger und Apothek bey dem guldenen Greif; [MT:] Bél. Paull Jeßenák der Hochgräf. Pallfyschen Familie lineae senioris Plenipotentarius, St. Žitkowszky Advocatus Celeberrimus, Caspar Szirmiensis Senator huia, Joh. Carl Schwartz Genandter Bürg. und Chirurgus
1745. máj. 10, [V:] Johann Ludwig Martinyi, bey Ihro königl. Hoheit dem Hertzogen von Lothringen und Großhertzogen von Toscana, auf beyden Herrschaften Holitsch und Sászin bestellter Zimmer Meister; [M:] Maria Sophia, [MA:] J. D. Pauer Bürger und Statfleischhacker Meister allhier; [VT:] Bél, Wolfgang Roth Bürger u. Fleischhacker auf dem königl. Schloßgrund, Georg Ferdinand Gröplehner Bürger und Holtzhändler allhier; [MT:] J. Chr. Burgstaller Senator Senior, Matthias Pauer, der aeltere, Bürger und Statfleischhacker und der Zeit evang. Kirchenvater, Zacharias Hagen Bürger und Statfleischhacker Meister
1746. máj. 16, [V:] Johann Demian evangelischer Prediger zu Osztraluka in dem Zolienser Comitatz; [M:] Eva Rosina, [MA:] Joh. Peter Rößler Genandter Bürger und Schlosser Meister allhier; [VT:] Bél, S. W. Serpilius Pastor secundus, Andreas Segner Senator et Consularis; [MT:] Christophorus Mart. Maternus Pastor tertius, Andreas Hermann Med. Doct. et Practicus, Samuel Ferber Genandter Bürger u. Statfleischhacker
1746. jún. 14, [V:] Johannes Háry Eisenhändler in der königl. Freystatt Raab; [M:] Maria Sophia, [MA:] Matthias Wagenhüttner Genannter Bürger und Lederer alhier; [VT:] Adam Matkovich Bürger und Eisenhändler in Raab, J. A. Kochmeister Genannter Bürger und Apotheker zum goldenen Greiffen alhier, Thomas Theutsch Genannter Bürger und Eisenhändler alhier; [MT:] Bél (espe

- res), Matthias Pauer Genannter Bürger und Stattfleischhacker und Evangel. Kirchen Vater alhier; Joh. Carl Fabricius Bürger und Chirurgus allhier
1746. júl. 12, [V:] Johann Herl Bürger und Tischler Meister alhier; [M:] Maria Susanna, [MA:] Michael Reibenwein Bürger und Tischler Meister alhier; [VT:] Bél (esperes), Matthias Pauer Genannter Bürger und Stattfleischhacker, und der Zeit Evangel. Kirchen-Vater alhier; [MT:] J. Chr. Burgstaller Senat. Sen., Ferdinand Jentsch Bürger und Tuchmacher
1746. aug. 16, [V:] Michael Öry Bürger und Handelsmann allhier; [M:] Maria Charlotta, [MA:] Georg Mader Genandter Bürger und Handelsmann allhier; [VT:] Andreas Segner Consularis huius, Daniel Lehotsky Advocatus Fori utriusque, Matthias Pauer medius lanio; [MT:] Bél, J. Chr. Burgstaller Consularis huius, Joh. Méhes Bürger und Handelsmann allhier
1747. jan. 16, [V:] Tobias Bumm Bürger und Specereyhändler alhier; [M:] Maria Barbara, [MA:] Johann Michael Kraft Genannter Bürger und Stattfleischhacker Meister alhier; [VT:] Matthias Samuel Unger Genannter Bürg. u. Handelsmann, J. Méhes Bürger und Handelsmann, S. W. Serpilius Evang. Prediger; [MT:] Bél (esperes), Matthias Pauer, der ältere, Genannter Bürger und Stattfleischhacker, und Evang. Kirchenvater
1747. jan. 17, [V:] Johann Michael Schmidt, Gast Wirth bey dem Weißen Einhorn auf dem königl. Schloßgrund; [M:] Anna Catharina, [MA:] Johann Georg Rothmayer Bürger und Fleischhacker Meister alhier; [VT:] J. A. Kochmeister Genandter Bürger und Apotheker zum Goldnen Greiffen u. der Zeit Statt Kammerer, Johann Christoph Hirsch Bürger und Gastwirth zum Rothen Ochsen, S. W. Serpilius Evangel. Prediger; [MT:] Bél (esperes), G. G. Frendel Senator
1747. jún. 6, [V:] Carl Gottlieb Windisch Bürger und Eisenhändler allhier; [M:] Maria Sophia, [MA:] Friedrich Wilhelm Beer Seelsorger der Evangel. teutschen Gemeine hieselbst; [VT:] S.W. Serpilius Pastor secundus Evangelicor. Posen., Christophorus Segner Lib. Reg. Civitatis St. Györgyensis Senator, J. Kubinszky Advocatus utriusque fori celeberrimus, Georgius Roth Mercator; [MT:] Bél, J. Chr. Malik der Zeit Bürgermeister u. Inspector, Casparus Szirmiensis Senator huius, Carl Schwartz Genandter Bürger und Chirurgus
1747. aug. 1, [V:] Jonas Palumbiny Collega Classis IV. bey unserer Evang. Schule allhier; [M:] Rosina gebohrene Raitsin, Michael Beigler Jurati Cancellistae bey gemeiner Stadt Wittwe; [VT:] Paullus Jacobae Pastor Ev'lae Modernsis Bohem., S.W. Serpilius Eccl. Posen. Germ. Pastor, Joh. Jeszenak Plenipotent. Principis Eszterhazi et Comitum Palfi Palatini, Jonas Krizar Plenipotentarius Rascianor., Joannes Szaszky-Tomka Rector Posen.; [MT:] Bél, J. Chr. Malyk Consul et Inspector, Joh. Torkos Med. Doctor et Physicus Pos., Valent. Vörös Juris Utriusque Advocatus, Michael Lehner Mercator Boarius
1748. febr. 13, [V:] Johann Christoph Graff Bürger und Fleischhacker alhier; [M:] Maria Susanna, [MA:] Sigismund Fritsch Bürger und Gürtler Meister alhier; [VT:] Bél, J. C. Schwartz Bürger und Chirurgus, Matthias Pauer Genannter Bürger und Stattfleischhacker, der Zeit Evang. Kirchvater; [MT:] J. Chr. Malik

- h.t. Consul et R. Ev. Insp., J. Krisán Senator Poson. et Jurat. Notarius, Fr. W. Beer Evangel. Prediger
1748. máj. 7, [V:] Johann Gottlieb Fischer Bürger und Seifensieder alhier; [M:] Maria Susanna, [MA:] J. D. Pauer Bürger und Stattfleischhacker alhier; [VT:] Bél, Johann Georg Baldauf Bürger und Stattfleischhacker, J. Chr. Kalttheiß Genannter Bürger und Stattfleischhacker alhier; [MT:] J. Chr. Burgstaller Senat. Sen., Matthias Pauer, der aeltere, Genannter Bürger und Stattfleischhacker, der Zeit Evang. Kirchenvater, Johann Ludwig Martini kayserl. und königl. Zimmer Meister in Holitsch
1748. máj. 13, [V:] Johann Christian Reßler Subrector bey unserer Evangel. Schule alhier und S. Minist. Candidatus; [M:] Maria Elisabeth, [MA:] Johann Carl Tutzenthaler in Neusohl; [VT:] Joh. Jacob Matern Bürger u. Kunstmahler alhier, Joh. Peter Reßler als Bräutigams Vater, S. W. Serpilius Evgl. Prediger; [MT:] Bél, A. Hermann Med. D. et Pract. et Comit. Mossoniensis Physicus, Ehrenreich Wilhelm Kastenholtz Med. Doct. und Pract. alhier
1748. nov. 12, [V:] Paul Hussack Bürger und Weingärtner, auch Gemeiner Statt Übergeher alhier; [M:] Anna Susanna, Johann Keßelbauer Bürgers und Weingärtners Wittwe; [VT:] J. M. Wieland Senator, J. A. Kochmeister Apotheker zum goldnen Greiffen und der Zeit Statt Kammerer; [MT:] Bél, Daniel Maitany Genannter Bürger und Handelsmann

A szövegben előforduló német foglalkozásnevek jegyzéke⁸²

Advocat	ügyvéd
Apotheker	gyógyszerész
Binder	kádár
Bräuer	sörfőző
Chirurgus	seborvos
deutscher Schneider	német szabó
Eisler, Eisenhändler	vaskereskedő
Fleischhacker	mészáros
Gastwirth	fogadós
Goldschläger	aranyverő
Goldschmied	aranyműves, ötvös
Grossuhrmacher	órákészítő
Gürtler	sárgaréz műves
Handelsmann	kereskedő
Handschuhmacher	kesztyűs
Hauer	kapás, szőlőműves
Holzhändler	fakereskedő
Hutterer	kalapkészítő
Kauf- und Handelsmann	kereskedő

⁸² A mesterségnevek magyarra fordításához felhasznált szakkönyvek: NAGY 1973. és BOGDÁN 1984.

Kuchelspeishändler	szatócs
Kunstmahler	festő
Lederer	tímár
Müllner	molnár
Ochsenhändler	tőzsér, ökörkereskedő
Prediger	lelkész, prédikátor
Schlosser	lakatos
Schuhmacher	varga
Seelsorger	lelkész
Seifensieder	szappanfőző
Tischler	asztalos
Tuchmacher	posztókészítő
Tuchscherer	posztónyíró
ungarischer Schneider	magyar szabó
Weingärtner	szőlőműves
Weissbeck	fehérpék
Zimmermeister	ács
Zinngiesser	ónöntő

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

BÁCSKAI 1989

BÁCSKAI Vera: *A vállalkozók előfutárai. Nagykereskedők a reformkori Pesten.* Budapest, 1989.

BÁCSKAI 2003

BÁCSKAI Vera: *Városok Magyarországon az iparosodás előtt.* Budapest, 2003.

BEER 1898

Adolf BEER: *Die österreichische Handelspolitik unter Maria Theresia und Josef II.* Wien, 1898 (Archiv für Österreichische Geschichte, 86), 1–204.

https://archive.org/stream/archivfrster86akaduoft/archivfrster86akaduoft_djvu.txt (2014. október 14).

BÉL 1984a

BÉL Mátyás: *Hungariából Magyarország felé.* Vál. TARNAI Andor. Budapest, 1984.

BÉL 1984b

BÉL Mátyás: *Magyarország népének élete 1730 táján.* Kiad. WELLMANN Imre. Budapest, 1984.

BÉL 1992

BÉL Mátyás: *Gömör vármegye leírása (1749).* Ford. TÓTH Péter. Debrecen, Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, 1992.

BÉL 1993

Bél Mátyás levelezése. Kiad. SZELESTEI N. László. Budapest, 1993.

BOGDÁN 1984

BOGDÁN István: *Mestere volt egykor...* Budapest, Magvető, 1984.

CZUCH 2009

CZUCH Gábor: *„A városok szíverei.” Tanulmányok a reformkori városokról és Kassáról.* Pozsony, 2009.

CSEPREGI 2000

CSEPREGI Zoltán: *Magyar pietizmus 1700–1756. Tanulmány és forrásgyűjtemény a dunántúli pietizmus történetéhez.* Budapest, 2000.

- EMBER 1989
EMBER Győző: Külkereskedelem. In: *Magyarország története 1686–1790*. Főszerk. Uő és HECKENAST Gusztáv. Budapest, 1989, 648–669.
- FARAGÓ 2000
FARAGÓ Tamás: Rokonság, rokoni viszonyok a falusi társadalomban a 18–20. században. In: *Magyar Néprajz*. VIII (Társadalom). Szerk. SÁRKÁNY Mihály–SZILÁGYI Miklós. Budapest, 2000, 436–453.
- FORBÁT 1930
Eugen FORBÁT: *Die Geschichte des Handels und des Pressburger Handelsstandes im XVIII. Jahrhundert*. Pressburg, 1930.
- GRANASZTÓI 2004
GRANASZTÓI György: *A barokk győzelme Nagyszombatban. Tér és társadalom, 1579–1711*. Budapest, 2004.
- GYULAI 2013
GYULAI Éva: A besztercebányai Kraudy család öröksége. Egy polgárcsalád a 17–19. században. *Történeti Muzeológiai Szemle* 1. 2013, 7–24.
- HAAN 1879
HAAN Lajos: *Bél Mátyás*. Budapest, 1879.
- HÁZI 1982
HÁZI Jenő: *Soproni polgárcsaládok, 1535–1848*. I–II. Budapest, 1982.
- HECKENAST 2005
HECKENAST Gusztáv: *Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár*. Budapest, 2005.
- KINCSES 2001
KINCSES Katalin Mária: Béll Mátyás soproni tudóskapcsolatai. In: *Béll Mátyás: Sopron vármegye leírása*. I. Szerk. KINCSES Katalin Mária. Sopron, 2001, 209–220.
- KLEIN 1789
Johann Samuel KLEIN: *Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften Evangelischer Prediger in allen Gemeinen der Königreichs Ungarn. Zweyter Band*. Leipzig und Ofen, 1789.
- KOSÁRY 1983
KOSÁRY Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Budapest, 1983.
- KÖVÉR 2001
KÖVÉR György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig. In: GYÁNI Gábor–KÖVÉR György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest, 2001, 11–186.
- MARKUSOVSKY 1896
MARKUSOVSKY Sámuel: *A pozsonyi ág. hitv. lyceum története kapcsolatban a pozsonyi ág. hitv. evang. egyház multjával*. Pozsony, 1896.
- NAGY 1973
NAGY Lajos: *Kézművesipari mesterségnév szótár magyar–latin–német, latin–magyar–német, német–magyar–latin nyelven*. Veszprém, 1973.
- SCHRÖDL 1906
SCHRÖDL József: *A Pozsonyi Ág. Hitv. Ev. Egyházközség története*. Pozsony, 1906.
- SZELESTEI 1984
SZELESTEI N. László: *Béll Mátyás kéziratos hagyatékának katalógusa*. Budapest, 1984.
- SZELESTEI 1989
SZELESTEI N. László: *Irodalom- és tudományszervezési törekvések a 18. századi Magyarországon 1690–1790*. Budapest, 1989.
- SZINNYEI 1891–1914
SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. I–XIV. Budapest, 1891–1914.
- ŠPIESZ 1978
Anton ŠPIESZ: *Štatúty bratislavských cechov. Dokumenty*. Bratislava, 1978.

TAR 2004

TAR Attila: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1694–1789*. Budapest, 2004.

TÓTH Á. 2009

TÓTH Árpád: *Polgári stratégiák. Életutak, családi sorsok és társadalmi viszonyok Pozsonyban 1780 és 1848 között*. Pozsony, Kalligram, 2009.

TÓTH Á. 2012

TÓTH Árpád: Az evangélikus polgárság és nemesség társadalmi kapcsolatai és rokoni hálózatai Pozsonyban a 18. században. *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv*. VII. 2012, 263–282.

TÓTH Á. 2014a

TÓTH Árpád: Patronátus a késő rendi társadalomban – a városi evangélikus közösség szerkezete a komaság tükrében. In: *Úr és szolga a történettudomány egységében – Társadalomtörténeti tanulmányok. In Memoriam Vári András (1953–2011)*. Szerk. GYULAI Éva. Miskolc, ME BTK TTI, 2014, 78–92.

TÓTH Á. 2014b

TÓTH Árpád: Az evangélikus polgárság házassági piacának alakulása a tiszáninneni kerületben 1750 és 1850 között. In: *Piacok a társadalomban és a történelemben. A Hajnal István Kör 2012. évi konferenciájának kötete*. Szerk. HALMOS Károly–KISS Zsuzsanna–KLEMENT Judit. Budapest, Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, 2014, 448–462.

TÓTH G. 2006

TÓTH Gergely: *Bél Mátyás kéziratai a pozsonyi evangélikus liceum kéziratárában (Katalógus)*. – *Catalogus mancriptorum Matthiae Bél, quae in bibliotheca Lycei Evangelici Posoniensis asservantur*. Budapest, 2006.

TÓTH G. 2007a

TÓTH Gergely: *Bél Mátyás „Notitia Hungariae novae...” c. művének keletkezéstörténete és kéziratának ismertetése*. I–II. Doktori disszertáció, Kézirat, Egyetemi Könyvtár, Budapest, 2007.
<http://doktori.btk.elte.hu/hist/tothgergely/diss.pdf> (2014. október 14).

TÓTH G. 2007b

TÓTH Gergely: Bél Mátyás pozsonyi tanítványai. A pozsonyi evangélikus liceum anyakönyvének vonatkozó részei Bél és utódai megjegyzéseivel. In: *Lymbus. Magyarástudományi Forrásközlmények*. Felelős szerk. KERÉKES Dóra. Budapest, 2007, 179–208.

TÓTH G. 2009

TÓTH Gergely: Bél Mátyás besztercebányai diákjai. A besztercebányai evangélikus gimnázium anyakönyvének vonatkozó része, Bél és utóda megjegyzéseivel. In: *Lymbus. Magyarástudományi Forrásközlmények*. Főszerk. ÚJVÁRY Gábor. Felelős szerk. KERÉKES Dóra. Budapest, 2009, 135–170.

TÓTH P. 2004

Bányavárosok a legkegyelmesebb királyok uralkodása alatt: Válogatás Bél Mátyás leírásaiból. Ford. TÓTH Péter. Sopron, Központi Bányászati Múzeum, 2004.

TÓTH P. 2006

Bányavárosok a legkegyelmesebb királyok uralkodása alatt: Selmecebánya Bél Mátyás leírásában. Ford. TÓTH Péter. Sopron, Központi Bányászati Múzeum, 2006.

TÖRÖK 2003

TÖRÖK Zsolt: *Bél Mátyás, Mikoviny Sámuel és a honismereti iskola*. Budapest, 2003.

ZOMBORI 1984

ZOMBORI István: Bél Mátyás és a Notitia Hungariae. A felvidéki evangélikus értelmiség. In: *Bél Mátyás: Csongrád és Csanád megye leírása*. Kiad. ZOMBORI István. Szeged, 1984, 113–162. (A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 2. 1980–1981.)